

NESİM OVADYA İZRAİL

24 NİSAN 1915

İSTANBUL, ÇANKIRI,
AYAŞ, ANKARA

ԱՅՍ ԳԻՐԲԻՆ ՄԷՋ ՌՈՒԲԵՆ ՍԵԻԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱԼ

ՆԻՍ

2013

ՆԵՍԻՄ ՕՎԱՏԵԱ ԻԶՐԱԻԼ

24 ԱՊՐԻԼ 1915

ՊՈԼԻՍ, ՉԱՆՂԸՐԸ, ԱՅԱՇ, ԱՆԳԱՐԱ

ՊՈԼԻՍ 2013

(ԹՐՔԵՐԸՆ ԳԻՐՔ 584 էջ)

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՄԷՁ ՌՈՒԲԸՆ ՍԵԻԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԳ ՍԸ ՃՇՂՈՒՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԻՍ

2013

Գրքին հեղինակին բաց նամակ.

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ

Պոլիս

6.11.2013-ին պոլսեն recommané-ով ուղարկված :

<<24 ապրիլ 1915>> վերտարութեամբ Ձեր գիրքը՝ 14.11.2013-ին շնորհակալութեամբ ստացայ...

Ինձ համար այս գիրքը, ֆրանսերէն արտայայտուիմ <<monumentale>> կոթողային գործ մըն է : Սրտանց շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ :

Ես, հայ գրողներու եւ պատմագետներու կողմէ <<24 ապրիլ 1915>> մասին այսքան խոր պրպատումներով գիրք մը հրատարակուած ըլլալուն տեղեակ չեմ...

Խնդրեմ, մտածեցէք անգամ մը. Ի՞նչ ցաւալի վիճակ է...

Հայ գրողները, հայ ազգային մահուան վճիռը եղող <<24 ապրիլ 1915>>ի մասին Ձեզի չափ այս ցեղասպանութեան խորքը չեն կրցած իջնել եւ այսքան վաւերագրական գիրք մը չեն կրցած հրատարակել...

...<<24 ապրիլ 1915>> վերտառութեամբ Ձեր գիրքը ամէն մէկ հայ շատ ուշադրութեամբ կարդալը պէտք է...

Ձեր գրքին մէջ ինձի ամենէն ասելի հետքերը մասերէն մէկը, բնական է Ռուբէն Մեակի մասին գրուածներն են...

Այս էջերուն մէջ Ռուբէն Մեակի մասին տրուած տեղեկութիւններուն համար կարգ մը լուսաբանութիւններ կատարել կուզեմ...

...482 էջին մէջ գրուած է թէ՛ << Միլիվրիցի Չիլինկիրեան ընտանիքին տնտեսական վիճակը, իրենց զաւակը Ռուբէնը Եւրոպա ուսանելու դրկելու յարմար չէր>>: Այս հարցը՝ 1907-ին Ռուբէն Մեակին, Պոլսոյ պատրիարք Օրմանեանին դրկած եւ Պատրիարքէն օգնութիւն խնդրող երկու նամակները, կարգ մը գրողներուն շատ սխալ մեկնաբանած ըլլալուն հետեւանքներն են..

...Իրականութիւնները բացատրելու պիտի ջանամ ...

Ռուբէն Մեակի Միլիվրիցի ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր...

Չիլինկիրեան ընտանիքին Միլիվրիի մէջ ունեցած կալուածներու եւ հողերու կալուածաթուղթերուն (TAPU) թիւը տասը հատէն աւելի են : (Այս TAPU-ները այսօր կը գտնուին Cagnes sur Mer-ի Յովհաննէս եւ Իրմա Չիլինկիրեանի յիշատակի տան մէջ)

Այս մասին նույնիսկ Ռուբէն Մեւակի գրութիւնը նշենք՝ իր ընկերոջը Հրանտ Նազարեանցին գրած նամակէն հատուած մը՝ << Եթէ բժիշկ եղած չըլլայի, ամենամեծ փափաքս էր երկրագործ ըլլալ, ու նույնիսկ դեռ հիմայ ամենավերջին փափաքս է օր մը կարենալ գիւղ քաշուիլ ու կեանքիս վերջին տարիները դաշտերուս ու հողերուս վրայ անցնիլ լռութեան ու բնութեան մէջ...>> Լոզան, 29 ապրիլ 1912, Ռուբէն Մեւակ

Ռուբէն Մեւակ 1905-ին Լոզանի համալսարանը գնաց, բժշկութիւն ուսանելու՝ հօրը արտօնութեամբ եւ հօրը թիկունքովը, առանց ուրիշ մէկու օգնութեան :

Այս մասին Ռուբէն Մեւակի քրոջ Հայկանոյ Չեվիքեան-Չիլինկիրեանի յուշերը՝ 1966-ին Պոլսոյ մէջ եւ 1979-ին Աթէնքի մէջ ձայնագրեցի : Հայրը՝ Յովհաննէս Յ. Չիլինկիրեան, Ռուբէնը Եւրոպա չուղարկած, անոր սա խօսքերը կըսէ՝ <<Քեզի <<կոյս>> կը դրկեմ... <<կոյս>> պիտի վերադառնաս>>...

...Բայց երիտասարդութիւնը հրաման մտիկ չ'ընէր եւ սէրը՝ օրէնքներու չ'հպատակիր...եւ Ռուբէն Մեւակը Լոզանի մէջ գերմանացի աղջկայ մը կը սիրահարուի... եւ այս լուրը՝ հօրը ականջը կը հասնի, հայրը շատ կը բարկանայ... <<Այլեւս ան իմ գաւազն չէ>> կըսէ եւ Լոզան Ռուբէնին ուղարկած դրամը կը կտրէ...

Եւ Լոզանի մէջ, այս պատճառով, շատ նեղութեան կը մատնուի Ռուբէնը... Եւ այդ շրջաններուն էր որ Ռուբէն Մեւակը Պոլիս Օրմանեան պատրիարքին օգնութիւն խնդրող նամակները կուղարկէ :

1960-ներուն Պոլսոյ մէջ, պատմագէտ Գէորգ Բամուզեանը, պատրիարքարանի արխիւներուն մէջ գտած Ռուբէն Մեւակին Օրմանեանի գրած նամակները՝ Պոլսոյ հայկական մամուլին մէջ կը հրատարակէ...

Այս գրութիւնները կարդացող Սօֆիա բնակող մօրեղբայրս՝ Գէորգ Փիլիպոսեան ու հօրս զարմիկը՝ պոլսաբնակ Յակոբ Չընար-Չիլինկիրեան, Պոլսոյ <<Քուլիս>> թերթին մէջ հրատարակած գրութիւններով Գէորգ Բամուզեանին դէմ ելան...

Եւ ըսին թէ՝ << Ռուբէն Մեւակին ընտանիքը ունեւոր ընտանիք մըն էր... Այս նամակները՝ Ռուբէն Մեւակինը չեն կրնար ըլլալ>>... Որովհետեւ այս ազգականներս, Ռուբէն Մեւակին հօր, իր տղուն գերմանացի աղջկայ մը սիրահարուած ըլլալուն բարկանալով, անոր դրկած դրամի յատկացումը դադրեցնելուն տեղեակ չէին...

482 էջին մէջ կրկին գրուած է թէ՝ <<Հէլէնը համալսարանը մանկավարժութիւն կուսանէր>> HELENE MARIA APELL (ծնեալ 1890) ERFURT-ցի իր ընտանիքին կողմէ Լոզան

ուղարկուած էր, այդտեղի (այսօրուան իմաստով FINISHING SCHOOL ըսուած) երիտասարդ աղջկանց վարժարանը:

Լոզանի այս աղջկանց վարժարանը՝ ոչ մէկ ատեն համալսարան չէր:

Արդէն 1907-ին 17 տարեկան եղող Հէլէնը, այդ տարիքին համալսարան չէր կրնար երթալ:

483 էջին մէջ Հէլէնի հօր անունը՝ FRANZ APEL DÖRR գրուած է, իսկ մօրը անունը MARIE APPEL:

Ճիշտը սա պէս է.

Հօրը անունը՝ FRANZ APELL

Մօրը անունը՝ MARIE DÖRR (աղջկնութեան անունը)

...Կրկին 483 էջին մէջ <<Ռուբէն եւ Հէլէն 1910-ին Փարիզի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ Հայ Եկեղեցին ամուսնացան>> գրուած է :

Իրականութիւնը տարբեր է.

Ռուբէն եւ Հէլէն 16 Յուլիս 1910-ին Լոզանի մէջ « ARRONDISSEMENT D'ETAT CIVIL DE LAUSANNE »ի պաշտօնատեղիին մէջ ամուսնացան : (Այս ամուսնութեան վաւերագրին պատճէնը կուղարկեմ)

...Լոզանի մէջ ամուսնանալէ յետոյ, Ռուբէն Սեւակին փափագովը Փարիզ կերթան և Փարիզի հայկական եկեղեցիին մէջ կը պսակուին...

Ռուբէն Սեւակ՝ <<Բժիշկին գիրքէն փրցուած էջեր>> գիրքին մէջ <<Փոխան հարսանիքի>> վերտառութեամբ գրութիւնով իրենց ամուսնութեան պատմութիւնը տուած է :

<<Փոխան հարսանիքի>> պատմութիւնը՝ Ռուբէն Սեւակին ամենէն զգայուն գրութիւններէն մէկն է :

(Այս գրութեան հայերէն պատճէնը կ'ուղարկեմ)

484 էջին մէջ.

<<Հէլէնն ալ Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան իր հայերէնը յառաջուցած էր>> գրուած է...

...Ռուբէն Սեւակ, Հէլէնի (Ժաննի) հետ ծանօթացած առաջին տարիներէն սկսեալ անոր հայերէն սորվեցնել ուզած էր...

Ռուբենը Հելենին դրկած նամակներուն մէջ ֆրանսերէն բառերուն հայերէն թարգմանութիւնները տառերով կը գրէր որ Հելենը հայերէն սորվիլ սկսի...

Եւ Հելենն ալ Ռուբենին ուղարկած նամակներուն մէջ երբեմն քանի մը հայերէն բառեր կաւելցնէր (ֆրանսերէնով) եւ այսքան...

Հելենին Պոլսոյ հայկական վարժարաններուն մէջ դաս տալու աստիճան հայերէն գիտցած ըլլալը՝ շատ ու շատ չափազանցուած տեսակէտ մըն է...

•••••

Կրկին 484 էջին մէջ սապէս գրուած է՝ <<Աշխարհավարտին պատճառաւ, օսմանեան պետութիւնը զօրաշարժ հռչակելով որոշ տարիքի այրերը զինուորագրած էր :

Նոյնպէս Ռուբեն Մեւակն ալ, իբր բժշկական սպայ զինուորագրուած ըլլալով Մաքրի գիւղ (այսօրուան Պաքըլ գիւղը) դրկուած էր>>

Ճիշտ չէ...

Ռուբեն Մեւակը կը զինուորագրեն եւ իբր բժիշկ հարիւրապետ նախ Չանաքքալէ կ'ուղարկեն...

Ռուբեն Մեւակին Չանաքքալէի մէջ զինուորութեան ըրած շրջանի մասին իմ գիտցածներս նշելու պիտի ջանամ՝

1. Յետագային Ամերիկա հաստատուած հայ մը Չանաքքալէի մէջ իր զինուորութեան ըրած շրջանի յուշերը կը հրատարակէ : Այս գրութեան մէջ կըսէ թէ՝ <<Ես Չանաննալէի մէջ, Ռուբեն Մեւակի գումարտակին մէջ զինուոր էի>>...

2. Ռուբեն Մեւակին քոյրը՝ Հայկանոյշ Չելիքեան-Չիլինկիրեան իր յուշերուն մէջ կըսէ թէ՝ <<Ռուբենը, նախ Չանաքքալէ ուղարկեցին... Ավելի վերջ, Ռուբենը Լոզան բժշկութիւն ըրած շրջանին Օսմանեան փաշաներուն շատ օգնած է եղեր : Այս փաշաները Ռուբենը Չանաքքալէէն Պոլիս բերել տուին>>...

3. Ռուբեն Մեւակին Չանաքքալէի մէջ զինուորութիւն ըրած շրջանին, Ռօտոսթօի՛ի մէջ (TEKIRDAG) լուսանկարչութիւն ընող Տատիկոզեանի կողմէ նկարուած Ռուբեն Մեւակին Օսմանեան հարիւրապետի համազգեստով նկարը...

Այս նկարի կրնակի մասին վրայ՝ <<DADIGOZIAN – RODOSTO գրուած է.

Այս նկարը եւ կրնակի մասի պատճէնը ձեզի կ'ուղարկեմ...

•••••

485 էջին մէջ

<<Մեւակը Չանդըրը-ի մէջ, իրեն նման բանաստեղծ եղող Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին կը բնակէր>> գրուած է...

Ճիշտ չէ...

Ռուբեն Սեւակը Չանդրըր-ի մէջ Դանիէլ Վարուժանին հետ միասին չ'ընկերացաւ...

Որովհետեւ դաշնակցական եղող Դանիէլ Վարուժանի ընկերները Չանդրըր-ի մէջ գինքը <<դաշնակցականներու վիլլան>> կոչուող տան մէջ իրենց հովանաւորութեան տակ առած էին :

1. Այս մասին կը վկայէ Արամ Անտոնեանը՝ <<Երբ Չանդրըր-ի <<դաշնակցականներուն վիլլան>> կերթայի, Դանիէլ Վարուժանը՝ ընկոյզի ծառի մը տակ գրելով զբաղած կը գտնէի>>... Արամ Անտոնեան (Ամէնուն տարիքը – Կարօ Գեորգեան 1959 Պէլրութ)

2. << Մեր արքայական կեանքին մէջ, Դանիէլ Վարուժանին շատ կը գուրգուրայինք... Մեր բնակած տան ամենալաւ սենեակը իրեն տուած էինք>>... (Օերուկը <<Ճակատամարտ>> - Կ.Պոլիս – 1 Յունիս 1919)

3. <<Չանդրըր-ի մէջ Ռուբեն Սեւակին հետ միասին բնակեցանք>>... (Միաքայլ Շամտանճեան, Յուշարձան Ապրիլ տասնըմէկի Կ.Պոլիս 1919)

•••••

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Պալաքեանի 24 Ապրիլ 1915-ի մասին գրած 2 հատորանոց գիրքը <<Հայ Գողգոթան>> հայկական ցեղասպանութեան մասին ամենէն ծանոթ գիրքն է : Վերջերս անգլերենի եւ ֆրանսերենի ալ թարգմանուեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեանի գիրքը սխալներով լեցուն է...

Եւ այս մասին միայն Ռուբեն Սեւակի մասին գրուած սխալները մատնանշելու պիտի ջանամ :

24 Ապրիլ 1915 Չանդրըրը արքայութեան հայ անձնաւորութիւններուն մէջ 3 վարդապետ կար.

1. Կոմիտաս Վարդապետ,
2. Յովհան Վարդապետ Կարապետեան,
3. Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեան,

... Կոմիտասը մայիսի սկզբները ազատ արձակուեցաւ...

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանի հայրը (բողոքական) պատուելի ըլլալուն, անոր Ամերիկեան դեսպան MORGENTHAU-ի մօտ կատարած դիմումներուն շնորհիւ ազատեցաւ...

Մինչդեռ Պալաքեան Վարդապետը՝ անուն փոխելով, իբր գերմանացի պաշտօնեայ ծպտուելով ողջ մնաց...

Եւ 1922-ին Վիյանայի մէջ իր <<Հայ Գողգոթան>> գիրքը հրատարակուեցաւ...

.....

Ռուբէն Մեակի Չանդըրը-ի աքսորական օրերէն ամենէն կարեւորներէն մէկը պատմելու ջանամ :

Այդ օրերուն Ռուբէն Մեակը Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին տուն կերթայ եւ անոր սա առաջարկը կընէ. <<Իմացայ թէ մեր աքսորեալ ընկերներէն տկար հոգի ունեցողները, թուրք իշխանութեան տարածած <<եթէ իսալամանաք մահէն կազատիք>>-ի նման սուտ խոստումներուն հաւատալով, իսլամութիւնը ընդունելու կը պատրուաստուին... Դուն իբր կրօնական, աստնք կանչէ եւ ամէն մէկուն երդում ընել տուր որ իրենց սուրբ հաւատքին հաւատարիմ պիտի մնան>>...

Յովհան Վարդապետը <<Այս տեսակ նախաձեռնութիւն մը շատ մը անպատեհութիւններ ունի>>՝ ըսելով Ռուբէն Մեակին առաջարկը չ'ընդունիր... (Յովյան Վարդապետ Կարապետեանի յուշերէն, Հայաստանի կոչնակ, USA, 7 Յունուար 1922)

.....

Յովհան Վարդապետ Կարապետեանին մահէն ազատելու համար իսլամ ըլլալ մտածողներուն երդում ընել տալու առաջարկը մերժելէն յետոյ Ռուբէն Մեակ ինքը անձամբ <<Ամբողջ երկու օր խեղճը անձամբ աշխատեցաւ, համոզելու համար տկար հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն ավելի աղէկ է, եւ զատ-զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց, որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս հաւատքին>>... (Միքայէլ Շամտանճեան, <<Յուշարձան Ապրիլ տասներմեկի>>, Կ.Պոլիս – 1919)

.....

Չանդըրը-ի մէջ ամէն մէկ հայ աքսորեալին գիտցած այս շատ կարեւոր դէպքին մասին Պալաքեան իր գիրքին մէջ բնաւ չ'իսօսիր... Ինչու՞ արդեօք...

.....

Ռուբէն Մեակը Չանդըրը-ի մէջ Արապաճըպաշը Իսմայիլին հիւանդ աղջիկը կը դարմանէ... Աղջիկը կը սիրահարուի Ռուբէն Մեակին : Արապաճըպաշը Իսմայիլը Ռուբէն Մեակին կըսէ՝ իսլամացիր, աղջկանս հետ ամուսնացիր, քեզի մահէն կազատեմ...

Ռուբէն Մեակ իր աքսորական ընկերներուն կը պատմէ պատահարը... Բոլորն ալ կըսեն <<ընդունէ իսլամութիւնը եւ կեանքդ փրկէ... Բայց Ռուբէն Մեակ <<թրքանալը նուաստանալ է>> կըսէ : (Բիւզանդ Քէչեան, Թեոդիկ – Ամէնուն Տարեցոյցը, 1922- Կ.Պոլիս)

Պալաքեանը իր գրքին մէջ Ռուբէն Մեակին Արապաճըպաշըին աղջիկը դարմանելը եւ Արապաճըպաշըին Ռուբէնին իսլամանալ առաջարկած ըլլալը կը գրէ... Բայց Ռուբէն Մեակին իսլամանալ մերժած ըլլալը չգրէր... Ինչու՞ արդեօք...

26 Օգոստոս 1915-ին Գալիճիքի մօտ Թեւնէյ ըսուած վայրը բժիշկ Ռուբէն Մեակ, Դանիէլ Վարուժան եւ երեք ընկերներուն սպանուած վայրը ոչ մէկ հայ ականատես վկայ կար...

Այս ողբերգութիւնը պատմող միայն կառապան Հասան անունով վկայ մըն է...

Պալաքեան իր գրքին մէջ այս ողբերգութեան մասին (իբր թէ) այս վկայ Հասանին պատմածները կը գրէ. <<Ռուբէն Մեակ մարդասպաններուն դէմ չընդիմացաւ, միայն Վարուժանը ինքնապաշտպանութեան դիմեց>>:

Այս կառապանը ի՞նչ գիտէ Ռուբէն Մեակին եւ Դանիէլ Վարուժանին ո՞վ ըլլալը...

Մինչդէռ նոյն կարապան Հասանին ականատեսի վկայութիւնը առաջին անգամ հրատարակուեցան, Պալաքեանին գրքին հրատարակուելէն երեք տարի առաջ Պոլսոյ մէջ իբի վերջին լուր :

Նայեցէք, նոյն կարապան Հասանը այստեղ ինչ կըսէ. <<Խեղճ գոհերը ծառերու կապեցին... Ինքզինքնին չէին կրնար պաշտպանիլ... ձեռքերնին կապուած էր>>...

Պալաքեանը Հասանին ըսածները ինչու՞ փոխեց արդեօք...

Այս ողբերգութեան մասին ուրիշ գրող մը՝ բժիշկ Ս. Զարեանդ 1924-ին Նիւեօրք հրատարակած գրքին մէջ ուրիշ վկայութիւն մը կը բերէ. <<Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Մեակ կ'ըմբոստանայ, իսկ Վարուժան ստոյիկեան իմաստունի մը պէս համակերպող ոգիով մը կը հնազանդի>>... (Անցորդի տպաւորութիւններ Դանիէլ Վարուժանի, Տօքթ Ռ. Զիլինկիրեանի (Մեակ) գերեզմանները, հեղինակ՝ բժիշկ Ս. Զարեանդ)

Պալաքեան իր գրքին մէջ կըսէ թէ <<Ռուբէն Մեակին եւ Օննիկ Մաղազաճեանին վրայէն 450 օսմանական ոսկի ելաւ>>: Պալաքեանին այս գրութիւնը կարդացողը պիտի կարծէ թէ Ռուբէն Մեակը շատ հարուստ էր : Մինչդէռ խեղճ Մեակը Չանդըրը-ի մէջ դրամ չունէր...

Չանդըրըն Պոլիս իր կնոջը գրած նամակին մէջ կըսէ թէ. <<Կեդրոնական վարժարանէն իմ ամառուան ամսականներս եղեղ ինը ոսկին գանձելով՝ ինձի դրկեցէք>>...

...Իրապէս ալ Պոլսոյ գերմանական դեսպանատունէն Լոզան չէլէն Զիլինկիրեանին որկուած Ռուբէն Մեակին վրայէն գտնուած իրերուն ցանկին մէջ կըսուի թէ. <<Ռուբէն Մեակին վրայէն տասը օսմանեան ոսկի ելած է>>... (Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան Լոզան ուղարկած նամակը եւ հայերէն թարգմանութիւնը)

Արդեօք Պալաքեան Ռուբէն Մեակի հանդէպ ինչու՞ այսքան անիրաւ գտնուեցաւ... Ռրովիետե Պալաքեան Ռուբէն Մեակին մարդու մը ամենաթանկագին բանը եղող կեանքը իր ազգին համար զոհած ըլլալը եւ գիտակցաբար դէպի մահ երթալը կը նախանձէր...

Ռրովիետե Պալաքեան մահէ փրկուելու համար անունը փոխած էր եւ իբր գերմանացի ծպտուելով՝ ողջ կրցաւ մնալ...

Եւ այսօր շատ ու շատեր 24 ապրիլ 1915-ի համար Պալաքեանին գրածները կը կարդան եւ անոր գրածներուն կը հաւատան... Խեղճ հայեր...

.....

Բայց Աստուած Պալաքեանը պատժեց... Եւ Պալաքեան Մարսիլիոյ հայոց եկեղեցիէն վրնտուեցաւ... եւ 1934-ին Մարսիլիոյ շրջակայքը ամայի ազարակի տան մը մէջ մահացաւ...

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Իսրաիլ,

Ռուբէն Մեակ 1915-ին հայութեան համար իր հոգին զոհեց...

Չանդըլը-ի մէջ իր անունը չփոխելու համար մեռաւ...

Բայց 1950-տարիներուն Հայաստանի մէջ Ռուբէն Չարեան անունով գրող մը Ռուբէն Մեակի անունը գողցաւ եւ Պարոյր Ղազարեան անունով երիտասարդ բանաստեղծի մը <<Մեակ>> անունը տուաւ...

Եւ այս ձեւով Ռուբէն Մեակ Հայաստանի մէջ հայերու կողմէ երկրորդ անգամ սպաննուեցաւ... Եւ 1950-ներէն յետոյ Հայաստանի մէջ <<Մեակ>> ըստած ատեն կեղծ Մեակի մասին կը մտածէին...

<<Մեակի>> անուան դէմ կատարած անարդարութեան համար 1970-ներէն ի վեր իմ բոլոր ուժերովս պայքարեցայ եւ տեւական գրութիւններով այս անիմաստ <<չարիք>>ին արգելք ըլլալ ուզեցի...

...Եւ այս <<Մեակ>> անունի նմանութիւնը շատ մը սխալմունքներու եւ TRAGI-COMEDIE ըսուելու աստիճան խեղկատակութիւններու պատճառ կըլլար...

... Եւ այս սխալմունքներուն զոհերէն մէկն ալ Պոլսոյ մէջ Բարսեղ Թուղլաճեանը (PROF. PARS TUGLACI) եղաւ...

Բարս Թուղլաճըն 1992-ին Պոլսոյ մէջ հրատարակած (թրքերէնով) <<Հայկական գրականութենէ հատընտիր>> վերնագրով շատ արժէքաւոր հատորին մէջ Ռուբէն Մեակին ալ երկու էջ կը յատկացնէ...

348 էջին մէջ Ռուբէն Սեւակին կենսագրութիւնը (քիչ թէ շատ) տուած է, բայց 349 էջին մէջ Ռուբէն Սեւակի բանաստեղծութիւնն է ըսելով, <<կեղծ>> Սեւակի թրքերէնի թարգմանուած <<Գժվում եմ>> գրութիւնը կը հրատարակէ...

...1994-ին ես եւ Ալեքսանտր Թոփչեան Պոլսոյ <<Մարմարա>> թերթին այս սխալմունքը բացատրող գրութիւններ ուղարկեցինք : <<Մարմարա>> թերթը իմ գրութիւնս չհրատարակեց, բայց Ալեքսանտր Թոփչեանին գրութիւնը հրատարակեց...

Իմ գրութիւնս 20 եւ 21 ապրիլ 1994-ին Պէյրութի <<Արարատ>> օրաթերթին մէջ լոյս տեսաւ...

...Մինչ այդ, Բարս Թողլաճըն իր գիրքին մէջ կատարած սխալմունքը սրբագրած չըլլալուն, Դուք ալ նոյնպէս Ձեր գիրքին մէջ Ռուբէն Սեւակին բանաստեղծութիւն է կարծելով կեղծ Սեւակին գրութիւնը հրատարակեցիք...

Այս մասին լոյս տեսած գրութիւններուն պատճենները Ձեզի կուղարկեմ :

Յարգելի Նեսիմ Օվատիս Բարաիլ,

Ձեր գիրքի մասին <<Ակոս>>, <<RADIKAL>>, <<Ժամանակ>> եւ <<Մարմարա>> թերթերուն մէջ հրատարակուած գրութիւնները գոհունակութեամբ կարդացի...

Բայց ինձի համար աւելի կարեւոր են, մանաւանդ <<RADIKAL>>ի մէջ ելած գրուածները...

Շատ մը հայեր <<INTERNET>>ի ճամբով <<RADIKAL>>ի Ձեր գիրքի մասին գրութիւնը ամէն կողմ ուղարկեցին...

Ձեզի կրկին ու կրկին կը շնորհաւորում :

Ամենալաւ մաղթանքներով՝ Յովհաննէս Չիլինկիրեան

Յ.Գ. 1. Այս գրութիւնս յուսամ որ պիտի կարենաք կարդալ... տարիքի եւ հիւանդութեան պատճառաւ քիչ մը դժուար է կարդալը : Ձեզի այսօր կուղարկեմ վերջին հրատարակած գրքոյկս (Սեպտեմբեր 2013 թուականին) <<1915 – Չանդըրը-էն վերյիշումներ >>: 1915-ին Չանդըրը արքայութեան մտաւորականներէն վերապրողներուն վկայութիւններն են : Այս վերապրող մտաւորականները իրենց յուշերուն մէջ կը պատմեն Ռուբէն Սեւակի հետ իրենց ապրած վերջին օրերուն պատմութիւնը :

Այս վերապրող արքայութեաններուն անուններն են.

1. Միքայէլ Շամտանճեան

2. Յովհան Ծ.Վրդ. Կարապետեան

3. Բժիշկ Վահան Ալթունեան

4. Արամ Անտոնեան

5. Օհաննէս Թերլէմէզեան

6. Բիւզանդ Քէդեան

Վերապրող արքայականներէն Գրիգորիս Վարդապետ Պալաքեանին Ռուբէն Մեակին մասին վկայութիւնները այս գիրքիս մէջ չառի... Որովհետեւ Պալաքեանը իր յուշերուն մէջ Ռուբէն Մեակի մասին սխալ եւ սուտ բաներ գրեց...

Յ.Գ. 2. Ձեր գիրքին 503 էջին մէջ նշուած Մայտա Մարիսին <<Պատմութիւնները>> թե՛ <<Ռուբէն Մեակին աղջիկ Շամիրամը 24 ապրիլ 1915-ի սեւ օրէն երկու օր ասաց Կոմիտաս Վարդապետի կողմէ մկրտուած է>> գրութիւնը ճիշտ չէ... Իրականութիւնը տարբեր է.

1. Շամիրամի մկրտութեան թուականը 19 Յունիս 1915 է :

2. Ռուբէն Մեակ այս թուականէն երեք օր վերջ 22 Յունիս 1915-ին ձերբակալուեցաւ :

3. Շամիրամին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետը չէ : Շամիրամին կնքահայրը՝ թղթատարական նախարար Ռսկան Մարտիկեանն է :

4. Ռուբէն Մեակի մանչուն Լեւոնին կնքահայրը՝ Կոմիտաս Վարդապետն է :

Կոմիտաս Վարդապետը մայիս 1915-ի սկիզբները արքայավայր Չանղըրը-էն Պոլիս վերադարձած էր : Եւ այդ թուականին Ռուբէն Մեակ դեռ չէր ձերբակալուած...

Եւ Կոմիտաս Վարդապետ Ռուբէն Մեակի բարեկամը ըլլալուն անոր մանչուն՝ Լեւոնին կնքահայրը եղաւ :

(Լեւոնին եւ Շամիրամին մկրտութեան վկայականները կ'ուղարկեմ)

Յ.Գ. 3. Ձեր գիրքին 496 էջին մէջ Ռուբէն Մեակ կնոջ Հէլէն Մեակին 27 հոկտեմբեր 1915-ին Լոզանէն Պոլսոյ գերմանական դեսպանատան գրած նամակը հրատարակել էիք : Այս նամակին կրկին հրատարակուիլը ինձի շատ ուրախացուց...

Հէլէն Մեակին այս նամակը ես ուղարկած էի TANER AKCAN-ին : Ինձի համար այս նամակը 24 Ապրիլ 1915-ին մասին գրուած եւ ըսուածներուն ամենէն կարեւորն է, որովհետեւ 1915 Եղեռնի մէջ գերմանական պատասխանատութիւնը կը մատնանշէ...

Այս նամակը հայերեն թերթերուն մէջ եւ յետոյ գիրքերու մէջ քանի-քանի անգամներ հրատարակեցի, բայց հայերը այս նամակին իմաստը եւ կարեւորութիւնը չ'հասկցան կամ հասկնալ չ'ուզեցին դժբախտաբար :

Այս նամակը հայկական զեղասպանութեան բուն պատասխանատուները ճանչցող գերմանացի կնոջ մը կողմէ գերմանացիներու ուղղուած անեծք է, աւելի ճիշտ անհաւատալի մէկ նախատեսութիւն մըն է...

<<Անմեղ կիներուն, երախաներուն, հիւանդներուն եւ ծերերուն երկինք բարձրացող արիւնը՝ անեծք մը ըլլալով Գերմանիա պիտի վերադառնայ>> 27.10.1915 լոզան Հէլէն Մեւակ

Հէլէն Մեւակին կատարած այս նախատեսութիւնը իրականացաւ : Երկրորդ աշխարհամարտին գերմանացիներուն՝ հրեաներուն դէմ կատարած բարբարոսութիւններուն պատիժը գերման ազգը 1945-էն մինչեւ այսօր իր ուսերուն վրայ կը կրէ...

Եւ երկար տարիներ ալ պիտի պատժուի...

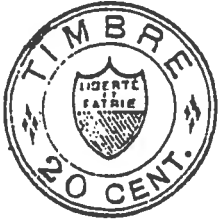
Յովհաննէս Չիլինկիրեան

11.12.2013

Nice

Arrondissement d'Etat civil de Lausanne

EXTRAIT DU REGISTRE DES MARIAGES

Le seize juillet mil neuf cent dieux

ont été déclarés unis par le mariage, en conformité de la loi, à Lausanne.

nom, prénoms } Tschilinkirian, Ruper
 et profession } Etudiant

de Sujet Ottoman domicilié à Lausanne
 Etat civil célibataire

né à Selivri près Constante ^{à l'épave} vingt huit sept mil huit cent quatre vingt cinq
 fils de Hadji Mohamed Tschilinkirian, négociant
 et de Arshaveli Krapousian, domiciliés à Selivri

ET

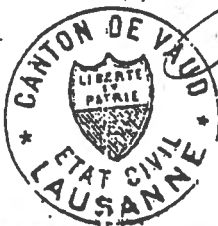
nom, prénoms } Apell, Hélène Maria Anna
 et profession } jeune

de Exfurt (Suisse) domiciliée à Exfurt
 Etat civil célibataire

née à Exfurt le seize juin mil huit cent quatre vingt deux
 fille de Franz Bernhard Anton Apell, joailler
 et de Hela Sophie Henriette Marie née Doerr, à Exfurt

Pour copie conforme:

Lausanne le 16 Juillet 1900

L'OFFICIER DE L'ÉTAT CIVIL

«ԲՃԻՉԿԻՆ ԿԻՐՔԷՆ ՓՐԳՈՒԱԾ ԷՋԵՐ»:

ՌՌԻԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

« ՓՈՒՍԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ »

Դեռ դպրոցական նստարաններուն վրայէն՝ Արամը
ընկերս կ'ըսէր ինծի .

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա'յնպիսի խնջոյք մը,
ա'յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ զիւրը մե-
զի հետ ուրախանայ . . . :

Այն ատեն դեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան
տարեկանին խոշոր անկիւն մը պիտի դառնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի
դաւալներ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատ-
րաստուիլ . . . : Ա'յս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակա-
յէինք թէ կեանքը մաթէմաթիքական ուղիղ դիժ մըն
էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կտրուելէ վերջ՝ ինքն
իր վրայ կը դոցուէր, ինքնաբերաբար, եռանկիւնի մը
պէս . . . :

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամուրջին տա-
կէն, ու հայի՛ւ կրցայ հասկնալ թէ կեանքի վիժը ոչ
թէ ուղիղ, այլ քմայապաշտ գիկոյակ մըն է, եւ ո՛չ թէ
հաւասարակալմ եռանկիւն մը կը ձեւացնէ, սեւ ու ծի-
ծաղելի վէրօ մը . . . :

Անոնք որ դպրոցին մէջ վէրոյի մը համար կուլային,
անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան . . . ստիպողա-

բար: Իսկ անոնք որ ղէրոյով մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շա՛տ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերադարձէ:

Օրինա՞կ: Արամ, ընկերս, զեռ հազիւ կեանքին պատրաստուած, զեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին չհասած, բոնեցին ու թաղեցին...: Ու ես՝ մինակ մնացած՝ երբ օր մը ուղեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս դարունը անզլալարար անցած, վացած, անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրարըին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար, մե՛ծ տօնը, մեծաւո՛յն տօնը, ամուսնութեա՛ն տօնը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛վ կրնար զուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինքս պիտի հրաժարէի...: ահա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ինչպէ՛ս, մահուան դատապարտեալը իր ճերմակ շապիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու ճիտը չուանին կ'անցընէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ պիտէ թէ ամէ՛ն շարժում անօրուտ է, եւ թէ իր բախտը ուրիշներ կանխաւ վճռած են՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան դատապարտեալ մը դեռ չեմ տեսած: Բայց օր մը պարսկական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու զեռ իր վրայ խորհած տեսնա մարմինս միշտ փուշ-փուշ կ'ըլլայ:

Սուռներամ, սեւ բաղմութիւն մը զլուս պիտի կ'ալիկոծուէր հարսին անցքը դիտելու համար: Ահա՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիպ կը յառաջանար, առա՛նց յօժարութեան, այլեւ առա՛նց ընդդիմութեան, որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատողիբը վճռած էին՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Գլուխէն մինչեւ ստքը ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան չուանէն կախուելու...: Մինչեւ հիմա սրքա՞ն երջանիկ էր ան. ցորեկները սիրոյ երգեր կը հիւսէր, պիչերները հրաշալի ասպետներ կը տեսնէր. դաշտի ճպրտներուն պէս անհոյ, երկինքի թռչուններուն պէս ազատ էր...: Այդ պիչե՛ր իսկ պիտի փչրուէին իր բոլոր երազները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանչնար մայրութեան ցաւերը, պիտի ծեծուէր, պիտի տպեղնար, պիտի անասնանար...:

Մարդակերպ վայլերու, յօշոտող նայուածքներու

մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու ղեփ-ղեղին։ Պղտըտիկ մարմին մը՝ սրտատրտփ ու զոզոջոջուն, ոճ-րազործ ձեռքի մը մէջ ըսնուած թռչնիկի մարմին մը, որ քիչ յետոյ պատա՛ս մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու տարիքոտ անդղին բերնին մէջ...։ Փեսան՝ իր թեւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով, վախտի պէս պիտերով՝ սեւցուած ու սուրցուած...։

Ամբողջ ամբողջը դոյզ մը աչք ելած էր։ Յամառ հոյուածքներ կը սեւեռէին հարսին։ Մասի մը պէս՝ քիչ մը ամէ՛ն մարդ պատաստ-պատաս կը ճաշակէր այն «անմեղութենէն», որ վայրկեան մը յետոյ յոյութիւն չնկտի ունենար ա՛լ...։

— Հարստութիւնը անո՛յչ բան է... վտիտաց մէկը՝ բերնին ջուրերը վաղցնելով։ Գրպանդ դրամ ունի՞ս. կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փոեցուր, ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ, է՛ն ղեղեցիկ, պղտիկ աղջիկը ատ, բղքո՛ւ, արիւնէ, ծեծէ, հիւանդացուր... մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի, ո՛չ իսկ կինդ... Աստուծոյ օրհնութիւնը քանի՞ ոսկիի պնեցիր, ուրիշ բան հարցնող չկայ...։

Ու իրաւ ալ հոյն վայրկեանին, բարձրաստիճան կուսակրօն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր փեսային առաքինութեան համար...։ Ամուսնութեան անուշութիւններուն վրայէն կը մանէր, տակէն կ'ելլէր...։

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ... կակաղեց մէկը քովէս։

Իայց, ուրիշ մը այնպիսի՛ լսօսք մը ըսաւ, որ մինչեւ ականջներուս ծայրը կարմրեցայ։

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի, ամէն պարագայի մէջ այս սեսակ պիտի չամուսնանայի։

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խորդախ պայմանադրութիւն մը, որ կոյսը կը ստորագրէր առա՛նց անոր առաջին բառը ըմբռնելու. իսկ ամուսինը որ լաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարգելու իր պայմանադրութիւնը...։

Գերիններու վաճառականութիւնը ուրիշ սեսակ չէր. միայն թէ հիմա վճարո՛ղն ալ, վաճառուո՛ղն ալ աղջիկն է...։

Ու, ո՛վ հեղհեղութիւն, այդ փոքրիկ աղջիկը՝ ու-

բուն խօսքը դատարանին առջև արժէ՛ք մը իսկ պիտի չունենար՝ իր «Այո՛»ն պիտի յարզէր մինչև իր կեանքին վերջը, ու իր արդանդին մէջ պիտի կրէր համբոյրներուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջին յղութեան արդէն՝ պիտի խարէր զայն, շան մը պէս . . . :

Բայց տեսնէ՛ք ի՞նչ իր ծնողները որքա՛ն հպարտ կ'երեւէին, ի՛նչ ուրախութեան արցունքներ կը զլտուցնէին իրենց աչքերէն . . . Ի՛նչ վարպետութեամբ առաջ տարեր էին զրամօթխտի սակարկութիւնը . . . ու ի՛նչ լաւ ընտրութիւն . . . Ի՛նչ շնորհքով ինտայ . . . : Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք :

Ես՝ նախանձով ու դառնութիւնով լեցուն դուրս կը նետուէի այդ դերեվաճառութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հարցուց . . . կ'երեւի «Ծանօթ ներկաներ»ու շարքին մէջ սըւպերու համար :

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վեր, բայց դեռ շմուցայ զինքը, այդ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեփին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի :

Իր ուղին զիս երկար ատեն տառապեցուց :

Օր մը, ես ալ իմ ճակատադրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւաղոյն կէսիս միանալով :

Բայց իր պսակէն որքա՛ն տարբեր եղաւ մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն :

Առանց թմբուկի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրացողին ալ, հարուստին ալ, աղքատին ալ :

Զուկցերիացի քաղաքատէտը ամուսնական պայմանադրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վկաներու առաջ :

— Կ'ուզէ՞ք ստորագրել, Օ'րիլուդ . . . :

— Այո՛, պարոն . . . ըսաւ հարսը՝ զրջի համարձակ ստորագրութիւն մը պատկեցնելով թուղթին վրայ :

— Շնորհակալ եմ Տի'կիլի . . . պատասխանեց քաղաքատէտը :

Ու ամէնն այսչափի : Այդ վայրկեանէն Օրիլուդը Տիկին եղաւ :

Եւ սակայն, — անկեղծ խօսք մը կ'ուղէ՞ք — այդ չարութիւնը զիս վիրաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ դրուած երկուստեք ստորադրուած վաճառականական պայմանագրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անշըջապիծ անուրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները... :

Ու Սէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան շափ զօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը շափ խախտու եղաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեզ միացնելու ժամանակ՝ բաժնուելու պայմաններն ալ կը մասնանշէր... :

Այս բոլոր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակասէր: Հարսն ալ շուտով նշմարեց այդ պակասը:

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախսեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբախտ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ դրամով. ես նշանուած սրբուհի մը դիտեմ որ պսակուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ... :

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այս սինքն կ'ինչն... :

«Փոխան հարսանիքի»... : Այդպէ՛ս որոշեցինք, ու այդպէս ալ ըրինք:

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փրնտուելու ա՛յն, ինչ որ կը պակսէր Լօղանի քաղաքատան:

Բարի քահանայ մը մեզ դիմաւորեց ժպտելով.

— Բայց զիս պահելէ առաջ՝ պանձապետ էֆէնտին պէտք է պահելք... ըսաւ:

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ պանձապետ էֆէնտին ալ պտանք պահարավաճառի դրասենեակի մը մը մէջ, սակի նժարի մը ետին կծկտած, մոմի դոյն ծերունի մը՝ որ ձուլթ կը ծամէր... :

Երբ իմացաւ այցելութեանս պատճառը՝ ըսաւ.

— Աշխարհիս շորս կողմէն հոս կը թափին ւստան օրհնութիւն մը ստանալու համար... : Մեր զինները ամէնուն յայտնի են արդէն, այնպէս որ սակարկութեան պէտք չկայ... : Եթէ հաղար Փրանք սրուի՝ ամբողջ

տաճարը լապտերի պէս կը զարդարենք, բայց նշանաշ-
ուր բան մը կ'ըլլայ...: Եթէ միայն մէջտեղի ջահը
կ'ուզէ՝ ղեկինի զորդերով՝ այսչափ հարիւր Քը-
րանք...: Բոլոր ջահերը մէկիսնց՝ այսչափ հարիւր...:
Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր...:

— Բայց պարզ օրհնութի՞ւնն մը...

— «Պարզ օրհնութի՞ւն» ի՞նչ ըսել է, էֆէ'նտիմ: Լու-
սահայի Մանթաշօֆ այս չքեղ տաճարին համար միլիոն-
ներ ճախտեց նէ՛՛ պարզ օրհնութիւնն մը տալու համար
է...: Ամէն մոմ հաշիւով կը վառի, ամէն տիրացու հա-
շիւով կ'երգէ...: Պէտք է ղրտնաք որ մեր ձայնաւոր-
ները փարիլի Բօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին և Օ-
րէոային մէջ կ'երգեն...: Մեր Ծահ-Մուրատեանը
«Փառսթ» կը խաղայ...: Եթէ՛ զովաբանական քարոզ
մըն ալ կ'ուզէ՛ք՝ անոր հաշիւն ալ տէրաէրին հետ յար-
մարցնելու է...:

Ահա թէ ի՞նչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել
մեր Սէրը՝ անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յա-
ւիտենական ձեւ մը տալու համար անոր...:

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ մոտ-
ցայ այդ բոլոր դառնութիւնները:

Խորհրդաւոր զմբէթին տակ, սմայի շէնքին ձիւղ
կեղերոնը, մինա՛կ էլինք մենք, իրարու սեղմուած՝ և-
րիտասարդ ամուլ մը, ծերունի քահանայ մը ու Քրտն-
սացի ժամկոչ մը:

Խորանին վրայ ու մեր երկու քոյերը երկար ու
ձերմակ կերտններ կը վառէին, լոյս ցերեկով, սփռոյն
ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չկար...:

Երբեմն դուռին բացուածքէն օտար դուռիս մը կ'եր-
կննար հետաքրքիր: Այն ատեն կը լսուէր փողոցի ան-
վերջ ու անհուն աղմուկը: Դուրսը՝ աշխարհի մայրա-
քաղաքը կը խժար, կ'ուռնար, կը հայհոյէր, կ'ալեկո-
ծէր...: Ներսը՝ խարտեաչ և սեւ երկու դուռներ ի-
րարու կը կապուէին՝ ապրուշում թելով մը, կեանքի ու
Մահուան համար...:

Դուրսը՝ բոլո՛ր կիրքերն ու բոլո՛ր մեղքերը, բո-
լո՛ր ղրտութիւնն ու բոլո՛ր քաղաքակրթութիւնը...:
Ներսը՝ Հայաստանցի տէրտէր մը, կարծես Անիի քան-
դակներէն փրցուած՝ հին ու առաքելաատիւ դուռիս մը,
հաղարաւոր տարիներու բառեր կը կրկնէր, յաւիտենա-

կան ու ահաւոր... :

Ճերմակ մոմերը կը հալէին, բուրլաւը կապոյտ ամպով մը մեզ պաշարեց : Տէրտէրը անվերջ կը կարգար ու կ'երգէր . այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը քիչ քիչ մեզ ընդարմացուցին, վերացուցին, հեռացուցին, հին ու հուսու տեղուանք սարին... :

Կնքահայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուեստալէտ մը, որ եկեղեցի ստք կսխած չունէր — հիմատուր մը պէս կուլար : Հարսը — որ ոչլինչ կը հասկնար սակեղարու աստուածային բարբառէն — լւիկ մնջիկ կ'արտասուէր... : Ու ստք արցունք մը որ ինկաւ մեր միացած ձեռքերուն վրայ՝ մինչեւ սակորներու ծո՛ւծը դողացուց :

Ո՛չ . երկնքի կամարէն վարդի մը դողը ինկող ցողը, բաղնետան դմբէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը, այնքան չե՛ն կրնար սարսուացնել... :

Ինծի ի՛նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը պիտի հեղնէ իր անարժան աշակերտին այս երկիւղած դիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծիծաղելի, որովհետեւ Գիտութիւնը որ Կրօնքը չի հասկնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար : Յարաբերական իրականութիւնները՛ն միայն կը հաւատայ ան . մինչ Սէրն ու Կրօնը բացարձակ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտենական զգացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են անոնք : Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէալն է, Կրօնը՝ անանձնական, անկերպարան, տիեզերական, դերբնական իտէալը... :

Թող քարկոծե՛ն զիս թերահաւասները : Ես չե՛մ կըրնար ուրանալ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ՝ մայրենի եկեղեցին կրցաւ կաթեցնել իմ կութեանս մէջ, եւ որ բոլոր գիտութիւնները միացած՝ չպիտի կարենային կաթեցնել... :

Միայն թէ աղատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յըզփութիւններէն, դերեվաճառութեան յիշատակներէն, անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրութիւններէն... : Այս բոլորը կը ծառայեն միա՛յն ամուսնութիւնը դժուարացնելու, աղքատութիւնը նուաստացնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու... :

Փոխանակ հարիւրաւոր հրաւիրեալներու՝ որոնք վա՛ղն իսկ պիտի քննադատեն ձեր հարսնիքին խեղճութիւնը, լուսդոյն կ ուրախացնել որբուհի մը՝ որ ամ-

բո՛ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ո՛րեւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու
արար աշխարհի թէ՛

Նորայտակ ամոլ Գ. այսփան ոսկի

կը նուիրէ աղջկանց որբանոցի մը

փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է, ո՞վ պիտի երկրորդէր . . . :

Լոզան, 1913

Ռ. ՍԵՒԱԿ

ԿԱՐՕ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

ԱՄԷՆՈՒՆ
ՏԱՐԵԳԻՐԻԸ
1959

Զ. ՏՄԻԻ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

կանանց կուժէն կը մատուակէ հին ու կարմիր դինին պաղպաղուն, տոհմիկ սեղանին շուրջը բոլորուածներու: Ու Վարուժանին «Գլըրգանք»ը կը հասնի իր յաղթական լրումին:—

Տնակըս բոյրո՛վ լեցուեցաւ,
Զի ծոթրիմներ ծոթեցան
Պատմումանին քղանցքէն,
Զի արեւով օծուած ոսկի մագերէն
Բուրեան մեղրեր ծոթեցան.
Եւ բիրերէն՝ մարգրիտներու պէս փաղփաւն՝
Թափքըփեցան ասուպներ,
Տնակըս լոյսո՛վ լեցուեցաւ...

Աւանդութիւնը պարտուած էր եւ ավանդամոլութիւնը զսպուած: Ժողովուրդը հաշտուեցաւ բանաստեղծին ու անոր անմահական սիրոյն հետ, երբ կանանց կիրակիի այդ օրը, եկեղեցական զանգերը, Վարուժանին ու Արաքսիին սիրոյ յաղթանակը ակետեցին ի լուր աշխարհի...
ԼԵՒՈՆ ԼԱՆԻՍ

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԶԱՆԴԸՐԸՒ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՁ

Ինչպէս այս էջերում սկիզբը ըսինք, 1915ի սեւ օրերում, Արամ Անտոնեան, Զանգրբըի ժամանակաւոր ախարավայրին մէջ միասին եղած էր նախապէս քերթողին հետ: Նուպարեան Մատեմատիկայի քոլեճի քոլեճում մէջ ձգած իր յուշագրութիւնով, Ա. Անտոնեան կը մկարագրէ Դ. Վարուժանին անցուցած կեանքը Զանգրբըի մէջ եւ կուտայ կարգ մը այլ ծանօթութիւններ, որոնց բոլորը կը հրատարակենք ստորեւ, նոյնութեամբ:

Վարուժան կը սիրէր աշխատիլ ընկուզենիի մը շուքին մտերմութեան մէջ եւ կը նախընտրէր միշտ առանձին մնալ այնտեղ: Իր ընկերները կը յարգէին այդ բաղձանքը, բացի անշուշտ այն սուրբներէն, որոնց ընթացքին նոր լուր մը կ'առնէինք եւ զայն իրարու կը հաղորդէինք, ընդհանրապէս առանց մեկնութեան: Եւ լուրերը առ հասարակ չար էին: Անշուշտ շատ սուտ ու չափազանցուած պատմութիւններ ալ, յայտնի չէ թէ ուրիշ բխած, չրջան կ'ընէին ատեն ատեն: Ոմանք ամէն բանի կը հաւատային եւ նոյնիսկ կը դալթակղէին, որ ուրիշներ թերահաւատ կը մնան: Եւ Վարուժան հաւատացողներէն էր:

Սովորաբար, երբ դաշնակցականներու «վիլլա»ն կ'երթայի, ընկուզենիին տակն էր ան, դրելով դրադած: Մեր բախտակիցներէն ոմանք զգուշացուցին զինքը այդպէս յայտնաբար դրելէ, որովհետեւ փողոցէն անցնող ամէն մարդ, ինչպէս մեր վրայ հսկող ոստիկանները, կրնային տեսնել ատիկա եւ հետեւութիւններ հանել, նոյնիսկ գրաւել դրածը: Վարուժան ըսաւ անդամ մը, որ անվնաս բաներ են դրածները եւ եթէ նոյնիսկ դրաւուն ու թարգմանուն — իր բառերով — «հաւու մը վիղը ոլորելու իսկ պէտք չի ծաղիր ատոր համար»:

Զոհերը Պոլսէն հեռապրի կը սպասէին Պոլիս վերադարձուելու համար: Հեռագիրը եկած էր զոհերը ճամբայ չհանուած, բայց Օղոզ գաղտնի պահած էր դայն, որպէսզի դուրս հանէ ոճիրը:

Նոյն ատեանին առջեւ վկայութիւն տուած էր նաեւ Օհան (նախկին վարդապետ) Կարապետեան, Վարուժանի եւ ընկերներուն, ինչպէս նաեւ Տիրան Քէլէկեանի սպանութեանց պարագաներուն մասին:

**

Ինչպէս ըսի, զինուորադրութեան Չանդըրըի ճիւղին պետք իղդէթ պէյ, որ նախախնամութիւն մը եղած էր բոլոր աքսորականներուն համար, պատուոյ խնդիր դարձուց իրեն համար՝ գործուած ոճիրը եւ ամբողջովին բնաջինջ ըրաւ Քիւրտ Ալօն եւ անոր հրամաններուն տակ գտնուող հրոսախումբը:

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

**

Դ. Վարուժանի, Ռ. Սեւակի և իրենց ընկերներուն սպանութեան մանրամասնութիւնները ճշդուեցան 1918ի զինադադարէն ետքը, երբ, իբրեւ ականատես խոստովանութիւններ ըրաւ՝ զանոնք դէպի սպանութեան վայրը փոխադրած թուրք կառապանը: Զոհերը դաշունահար մորթուած էին Չանդըրըի քանի մը ժամ հեռու անտառակի մը մուտքին, բլուրի մը ստորոտը, 26 Օգոստոս 1915ին:

ՈԳԵԿՈԶՈՒՄ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ
ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐԻ ԿԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՁ

Քառասուն տարիներէ ի վեր, քառասուն անգամ, ամէն տարի, Ապրիլեան Սգատօներուն, հայ ժողովուրդը, իր պաշտամունքին ու յարգանքին երկիւղած տուրքը ընծայեց Մեծ Եղեռնի անհամար զոհերու յիշատակին, աշխարհի բոլոր աղատ երկիրներուն մէջ: Բոլորին ուղղուած համադրային այս յարգանքի կարգին, բազմաթիւ այլ պատեհութիւններով եւ ձեռնարկներով առանձնապէս ոգեկոչուեցաւ նաեւ յիշատակը նահատակուած մեծանուն դէմքերուն: Տեղի ունեցան հանդիսութիւններ, տարեդարձային տօնակատարութիւններ, դասախօսութիւններ, եւլն., անոնցմէ շատերուն կեանքն ու դործը ծանօթացնելու և յիշատակը պանծացնելու համար:

Նմանօրինակ հանդիսութիւն մըն էր ահաւասիկ այն մէկը, որ, յետ երկարատեւ նախապատրաստութեան եւ յուշատախտակի մը գետեղումով, տեղի ունեցաւ 9 Փետր. 1958ին Պելժիքայի Կան քաղաքին մէջ, ի յիշատակ հայ քերթողական արուեստի մեծագոյն ներկայացուցչին՝ Դանիէլ Վարուժանի: Այս հանդիսութեան շքեղութիւնն ու առանձնայատկութիւնը, սակայն, կը կայանար այն բացառիկ իրողութեան մէջ, որ ատոր իրենց մասնակցութիւնը կը բերէին նաեւ պելժ եւ Փրանսացի անձնաւորութիւններ, — պաշտօնական դէմքեր, դրողներ, փրոֆէսէօրներ, արուեստագէտներ եւ

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

18 MAI 1919

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Ս

« ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳՉԱՆԳԻՍԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ » ԻՆ ԿՈՂՄԷ

ՆՈՒՊԱՐՏԱՆ ՄԱՏՆԱԴԱՐԱՆ
Կ. Ք. Ը. ՆՇՈՒԹՅԱՆ — 1919

Կ Պ Լ Ի Ս

ՅՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1919

մը ունէի : Այսօր , այդ կարաւանէն ետ մնալս , բախտով միայն կրնամ բացատրել :

Երկրորդ կարաւանը կազմուեցաւ անոնցմէ որոնք , կամ որ եւ է պարկեշտ աշխատանք կը կանտարէին քաղաքին մէջ : Իրենց կեանքը շահելու համար , եւ կամ թէ , չգիտցուիր ինչպէս , ուշադրութիւնը դրաւած էին ցանկը պատրաստողներուն : Այս կարաւաններու կազմութեան զլսաւոր շարժիչ ոյժը եղած է նոյն տեղի իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարը Օլուզ , որուն վրայ կը ծանրանայ զլսաւորաբար , մեր հարիւրէ աւելի կորսուած ընկերներուն արեան պարտքը :

Այն երեք զոհերը , որոնց հետ անձնական շատ մը յիշատակներով կապուած եմ , եւ որոնց եղբրական վախճանը միշտ սրտիս մէջ կ'արիւնի , եղած են Դանիէլ Ղարուժան , Տիրան Ռէլէկեան եւ Ռ. Սեւակ :

1915ի Յունիսի վերջերը , առաջին կարաւանին մեկնելէն եւ տասն եւիւր հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէ յետոյ , մէկուկէս ամիսի չափ , միասին ասրեցայ Սեւակին հետ : Ես ուրիշ վնց հոգիներու հետ միասին կ'ապրէի : Բոլոր ընկերներս ալ , առանց բացառութեան , մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն , Սեւակ ալ , այդ օրերուն հոր հասած էր Չանղըրը , ուրեմն անմիջապէս որոշեցինք մեր կենակցութիւնը :

Պոլսէն ծանօթ էր ինձի իր դիւրահաղորդ եւ զուարթ հոգին : Տօնական զուարթաստեղծութեամբը լեցուցած էր տուններնիս : Այդ ատեններուն , (յուզիսի սկիզբները) տակաւին չէէնք զիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը , եւ անտեղեակ էինք տակաւին Թուրքին ելեռնի կամքին :

Իսլամին ծոմասպահութիւնը սկսած էր արդէն , եւ ծայր տուած ելունի ապերասանութիւնը : Չարդերու չարաշուք զոյցներ սկսած էին մեր ականջը հասնիլ : Այդ միջոցներուն էր , որ մը մեծ իրարանցումի մէջ տեսայ զինքը : Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր արքայականներու մէջ , թէ մահմետականութիւն ընդունողը ազատ պիտի արձակուէր : Այդ ատենները , առաջին կարաւանը մեկնած էր արդէն եւ եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք : Ամբողջ երկու օր , խեղճ արջախտեցաւ , համոզելու համար տկար հոգիները , որ մահը մահմետականացումէն աւելի աղէկ է , եւ զատ զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց , որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր , թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս-հաւատքին :

Երբ մեր կարաւանը Չանղըրը հասաւ , մեր մէջը ութը բժիշկներ կային , իսկ Չանղըրը մէջ բժիշկ չկար բնաւ : Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը , տեղւոյն բնակիչներուն բարւոյն ի գործ դրին : Պոլիս մեկնումներէ յետոյ , երեք բժիշկներ մնացած էին : Այդ երեքէն ամէնէն աւելի վնասուածն էր Սեւակ : Քաղաքին մէջ կանտուարուպէս բժշկութեամբ կը զբաղէր : Տօթ. Տինանեան , Պոլիս վերադառնալուն ա-

րուժանն ու Սեւակը : Բարտիններու ծառուղիի մը վրայ կը պտտէինք միասին : Մեր խօսակցութեան նիւթն էր բախտը , չար կամ բարի : Քէլէկեան ըսաւ :

— Բախտը իմ կեանքս , եօթը տարիներով հանգրուաններու ղաժնած, է : Եօթը տարին անգամ մը , կեանքի մեծ ճգնաժամ մը կ'անցընեմ ես , յետոյ դժուարութիւնները կը յաղթահարուին ի նպաստինծի : Այս անգամ նորէն եօթը տարուան շրջանս լրացած է . . .

Մնացածը ըսաւ . թէեւ գիտէի թէ այս անգամ ալ լաւատես էր , դժուարութեանց ելքի մասին : Մարդիկ կան , որոնց դէմ չարաբախտութիւնը կը գործէ ճակատ ճակտի , իսկ մարդիկ ալ կան որոնց ետեւէն կը դաւաճանէ գաղտագողի :

Քէլէկեանի հեռացումէն երեք շաբաթի չափ վերջը , ես մեկնեցայ Չանդըրըն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ : Վերջը մեզի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս : Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները , Քասթէմուռնիի Հայութեան տեղահանութեան միասին տարագրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է , տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարազոյն պարագաներու եւ սոսկալի համաճարակներու :

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

«ՇԵՐՈՒԿ» ԻՆ ՓԻՇՍԱԿՆԵՐԸ

Ռ. ՍԵՆԱԿ ԵՒ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԱՆ

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

Լայկան արված էր պարտիզանական և պարտիզանական մտքի հիման վրա...

ՍԵՆԱԿ ԵՒ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԱՆ

ՍԵՆԱԿ ԵՒ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԱՆ

ՍԵՆԱԿ ԵՒ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԱՆ

ՍԵՆԱԿ ԵՒ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԻԱՆ

Հարդերու անամատես վկայի մը

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

ԻՆՉՊԷՍ ԱՊԱՆՆՈՒԵՑԱՆ

ՍԵՒԱԿՆ ՈՒ ՎԱՐՈՒԺԱՆԸ

Բարիքի Հայկական Տեղեկատու Դիւանը կեանքալը կը հազորդէ մէջ, զոր կ'արտատպենք յուշումով։

Հեռուէն ապամուտքները եղած է Չանկըրըցի կառավարան Հասանի կողմէ Հայ վարդապետի մը, ի ներկայութեան ինկիւրիէն, քննական ուղեւորութիւնէ մտաբանող օտար պատուիրակութեան մը։ Հասան արդէն իսկ արդեալ անգամ վարդապետն առած է ինկիւրի պատերազմի մէջ ամենայն ազնու։

Հասարակ միջին պնտը, որ կը յիշուի պատմութեան մէջ, կը կուսուի Արի։ Հինգ քահանայն մէկն էր բունաստեղծ Դանիէլ Վարսեման և միւրը Տօթ. Ռ. Չիլիկիբեան։ Միւս երեքներուն ինքնութիւնը չէրցաւ հասարակել։ Անոնք սպիտակները կը հանգչին կիսայ այն տեղ ուր դարձանցաւ սօթըրը, Թսւնէյ գիւղին մօտ։

Ես արեւոտով կառավարան մըն եմ։ Կը կուսուի Հասան։ Երկար ատեն Գաւթէմուսիցի Մաիթի էֆ.ի կառավարանայեան էր, որ կառուցեր կը բանեցնէր։ Հայոց տարագրութեան միջոցին, կը գտնուէր Չանկըրը ուր, ինչպէս գիտէք, օգտորուած էին Պոլսէն բազմաթիւ տղանաւոր Հայեր։

Իրիկուսն մը, սիկառս կը խմէի, նստած օխտիս տալեւ, երբ տեսայ անձանօթ մը, ձիու վրայ հեծած որ դէպի ինձ կ'ուղղուէր։ Արտաքին սօտեցած էր, վար ցտակեց և առանց մինչև իսկ պատահու որ հիւրասիրեմ զինքը, բանեց ձիուն տանէն և մտնելով արտաքին մէջ իմ ձիերսու քովը կապեց իրը։ Այս ընթացքը ինձի տարօրինակ թուեցաւ։ Մտկայն և արեւոտս ձայն չէի հաներ, շտնով ինքնիրեն թէ կ'երեւի որ ճամբորդութեան էլած բարձրատարեան պայտանատար ո՞րն է։

Չի սխալեր, որովհետեւ հետեանալով, յանձնարարեց ինձի կրամայական շնչաով մը խնամել իր ձիւն և զայն պատրաստել հետեանալ օրուան համար, շատ կանուխ, և յետոյ հեռացաւ։ Կասկածելով, հեռուէն հետեանեցայ իրեն։ Մտաւ մեծ իթթիկառականներէն մէկուն տունը, որուն մօտ քանի օրերէ ի վեր տեղի կ'ուսնեանային յաւախ փողոցներ։

Թաղորդ առատ, արշալոյսէն տառլ, ուրիշ մէկն էր որ եկաւ փնտաել ձիւն։ Այս մարդը հաղորդեց միեւնոյն ատեն ինձի թէ իմ կառքովս պարտաւոր էի քաղաքէն քառորդ ժամ հեռու տեղ մը մեկ իլ և հոն ինքզինքս արամադրել օտարկանութեան։ Ատիկա նրան մըն էր, զոր ինք կը հաղորդէր ինձի։ Մտիպուեցայ հնազանդիլ։ Մեր ժամադրութեան տեղը ուրիշ կառք մը կամք տուած էր։ Ոտարկան մը օտարկան-զինուորի մը հետ հոն կը գտնուէր Պոլսէն Չանկըրը օգտորուած էֆէնտիներէն հինգին հետ։ Մէկը սեւ մօրուք էր, խիստ երիտասարդ ու վառվառն ուղեւորով (եղիկ Մեւակը Մ. Խ.)։ Ամէնքն ալ լաւ հագուած էին, այնպէս ինչպէս կը հագուէին քաղաքի մը պէյները։ Ետա մտախոյ էին և ընկճուած երեւոյթ մը ունէին։ Ձեռքերնին կապուած էր։ Ոտականը գտնուած իմ կառքս հատեցաւ և ինք միւսին մէջ նստաւ օտարկան-զինուորին հետ։ Հրաման արեւեցաւ մեզի ուղղուել դէպի Թիւնէյ որ Չանկըրըն վեց ժամ հեռու կը գտնուի։

Արդէն իսկ ժամ մը եղած էր մեր օտարկաններու հետ ճամբան մէկ

Վ

Կողմն չէմ ելու առի զի նրան տեստ զինուսական: Անհա-
մար առջև էն կհաս զսին և առ զի նրա տարուս ելու:

Թիւնէյէն կէս ժամ առջին էինք, երբ յոկարծ, միեւնոյն անձ-
նաւարութիւնը դարձեալ մեզի դարձաւ: Ուղղակի ուղղակեցաւ իմ
կտաքիս և ձիէն իջնելով բռնեց իր ձիուն օտանը, և ուզեց օտանիւ
կտաքը ճամբէն դուրս այն խորանկ ձորին մէջ որ կը բացուէր բու-
րին ստորադը: Ինքան դառնեցի, սասիկան-զինուստն ալ նոյնը ըրաւ:
Կը կարծէինք թէ աւազակներու կողմէ յարձակում կը կրէինք և կը
պաշտպանէինք ինքզինքնիս, բայց սասիկանը միջամտելով որս օտանից
քաշուիլ: Ողջսնեց միեւնոյն օտանն անձանօթը մեծ յարգանքով:
Այս պահուն մեր առջև ելան սաքերնէն մինչև գրեւորին զինեալ չորս
անձեր: Անձանօթը որ կը թուէր իրենց պէտք ըլլալու մը ըրաւ:
Այս մարդիկը բռնեցին մեզ, միւս կտապանը և զիս և ձեռքերնիս
կտաքեցին, յետոյ կտաքէն իջեցուցին հինգ տարագիրները, Հրոսմա-
յեցին ականց յանձնել իրենց քովի դրամները: Որովհետեւ ձեռքեր-
նին կապուած էր, սասիկանն ու սասիկան - զինուորները խաղաղ-
եցին անոնց դրապանները, ամէն ինչ կողոպտեցին: զրամ, զանազան
առարկաներ, սիկանիկ, թղթ-պանակ ևն: Սասիկանը քանի մը
բառ փոփոսց կրոսախուճին հրամայող անձնաւորութեան. ակտիւզին
տողաբարկած էր անօր, կ'երեւի իրեն և ժանտարմային: Կամար վար
դնել կողոպտուած դրամը: Անգամ մը որ այս գործողութիւնը վեր-
ջացաւ, սասիկանն ու ժանտարման իմ արհեստակցիս կտաքը նլան
և գացին: Ձեռքերս քակեցին և հրամայեցին որ դառնամ քաղաք:
Գալով տարագիրներուն, չորս աւազակները, իրենց պնտին առաջ-
նորդութեամբ հրամայեցին անոնց իրենց հետեւել:

Հետեւէն կը հետեւէի անոնց: Հետաքրքրութիւնը զիս կուտէր:
Ո՛րք կ'առաջնորդէին էֆէնտիները: Զինեալ անձերը, իրենց պնտին
խորհրդաւոր ընթացքը խիստ զտոկած կը ներշնչէին ինձի: Թողուցի
կտաքս ու հետեւէն հետեւեցայ անոնց, որոնք ձորէն անցնելով քա-
ղաքին միւս եզերքը: Հոն մասն ազգիկ անտառի մը մէջ և յառաջա-
նալով, անոնց պետք ըսաւ քանի մը բառեր զորս չլսեցի, որովհե-
տեւ բաւական հեռու էի իրենցմէ: Հոն աւազակները խօսեցան է-
ֆէնտիներուն վրայ, մերկացուցին զանոնք իրենց զգեստներէն, և
բոլորովին մերկ վիճակի մէջ դրին: Զեմ կրնար նկարագրել այն ան-
տառանը որուն ներկայ գտնուեցայ: Այս խեղճ զօները մէկիկ մէկիկ
կապուեցան ծառերուն: Զէին կ'անար իրենք շիրենք պաշտպանել,
ձեռքերնին կապուած էր:

Յետոյ, մեծ ու պզտիկ աւազակները հանեցին իրենց դաշտի-
ները և սկսան հարուածներով ծակել, յամբարտար և զօրուար կնի-
պով: Դառապարտեալներուն աղաղակները, և իրենց անկարող կա-
տաղութիւնը կը յուզէին սիրաս: Այս, ես ալ մարդ մը սպաննած
եմ, և այդ պատճառաւ 15 ատրուան օտժանակիբ աշխատութեան
դառապարտուած, բայց այս մարդասպաններուն պէս վատ մը չեմ
եղած: Իմ զգոս զիս նախատած էր. զայրօթը կը կատողեցէր զիս.
Տարձանեալ ուղղեցի, և գնդակով սպաննեցի հակառակորդս: Կը յա-
ւիմ զինքը սպաննած ըլլալուս: Վերջապէս այս մարդը զիս նախա-
տած և սպաննացած էր, մինչդեռ խեղճ հինգ էֆէնտիները ոչինչ
ըրած էին այդ աւազակներու: Ելին ընդ ճանապարհաները և անոնք
հանդարտօրէն կտօր կտօր կ'ընէին զանոնք:

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱԾԱԿԱՐԱՆ

ԱՆՑՈՐԴԻ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Տեղահամալրեան եւ ջարդի արատներ)

(Պօլսէն դէպի Էնկիւրիւ եւ Զանկըրը)

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ

և

ՏՈՒՐԹ. Ռ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ (Սեւակ)

ԳԵՐԵԶՄԱՆՆԵՐԸ

10 JUL 1978

Հեղինակ

ԲԻՒՇԿ Ս. ԶՈՐԵԱՆ

Rue des

MARSEILLES

1924

Նիւ Եօր

IMPRIMERIE HARATCH
TZÉRIKIANITZ

պաշտպանութեան գինուորներ, Չէթէներու հաւանական յարձակումի մը դէմ, ինչպէս Հասան կը յայտնէր:

Երբ ոստիկանները ոճիրին կանխորոշուած վայրը կը նշմարեն, Գալէճիկի գիւղին եւ Եարըմ Պան կոչուած գիշերուան ճամբորդներու կայանին միջեւ միացման բանուկ գիծէն տասը վայրկեան դէպի արեւմուտքի ուղղութեամբ յառաջանալէ վերջը կտուրը կը կասեցնեն:

Նախնական կողոպուտը հազիւ աւարտած, զարմանալի զուղադիպութիւնով մը հինգ զինեալ ոճրագործներ կը յարձակին կամովին մոլորած այս խումբին վրայ: Քիւրտ Ալօ, Թէքնէ Հասան, Իսմայիլ, այս վերջինը մասնաւոր հնարամիտ կողմակերպիչ կառապան Հասանի մօտէն ծանօթ եւ կառավարութեան եւ տեղւոյն Չէթէներուն միջեւ իբր բարեք յարաբերութեան պաշտօնեայ, եւ վերջապէս ուրիշ երեք հասարակ ոճրագործներ խումբը կ'ամբողջացնեն:

Իսմայիլի նշանին վրայ իբր թէ Հասանը կը մեկուսացնեն ձեռնակապերով, իսկ զինեալ ոստիկանները իբր շնորհակ աշակերտներ իրենց կոչումին, առանց նուազագոյն ընդդիմութեան զէնքերու հանդիսաւոր յանձնումէն վերջը՝ անբնական եւ անյաշող թատերական ներկայացման մը շարի հանդարտ կը ձեռնակապուին:

Տասըմէկ մարդասպաններ հինգ անմեղ ու անզէն ճամբորդներու դէմ: Ի՞նչ մեծ անվստահութիւն իրենց ոճրագործի հեղինակութեան:

Բռնի մերկացնելու փորձի մը դէմ Սեւակ կ'ըմբոստանայ իսկ Վարուժան, ստոյիկեան իմաստունի

19
 (1) յսմայիլի նշանին վրայ
 եւ անմեղ ու անզէն
 ճամբորդներու դէմ:

մը պէս համակերպող ողբով մը կը հնայանայի :

Հինդն ալ հաւասար խողխողումներու կ'ենթարկուին, կ'անարգուին եւ ի վերջոյ մարդկային բոնութի կարողութենէն շատ վեր, անուր փայտաղութիւններով կ'սպաննուին :

«Բժիշկին ընկերը, Վարուժանին կ'ակնարկէր, շատ դժուար հողին աւանդեց, շատ տրտնջաց, շատ խօսեցաւ բայց չի հասկցայ թէ ի՞նչ կ'ըսէր» աւերցուց Հասան : Այս այդ վերջին խօսքերը, ի՞նչպէս չի յուզուէի : Ակամայ արցունքի կաթիլներ կույ տուի պաղարիւնութիւն կեղծելու համար :

Այդ վերջին խօսքերը ի՞նչ կրնային ըլլալ եթէ ոչ իր աստուածացած էութենէն լսող յուսահատ համակերպութեան եւ կարօտի նուիրական աղօթքը, ուղղուած դէպի այն շնչող սիրմը զոր ան մեղի ժառանգ ձգեց իր գերագոյն գործին հետ՝ կենդանի յուշարձանը իր արգասաւորութեանը եւ լուսատու խորհրդանիշը ազատագրութեան ճանապարհին :

Ի՞նչպէս չարիւնէր սիրտս ու շարտասուէի : Երեւակայութեանս առջիւ անոնց անշունչ եւ վիրաւոր դիակները կը լողային նետուած ջրասփռին մէջ ինչպէս ակամատես դազանը կը նկարագրէր :

Հասանի աչքերուն մէջ ի դուր կը փնտռէի եղիտնի պատկերին արիւնոտ ցոլքը : Ասալ անոնց անտուփոր երակաւորումը եւ հողին սառնութիւնը, որ անշուշտ իր ներքին գոհունակութեան արդիւնքն էր, մթաղնած էին աչքերուն սովորական փայլը : Չորհուրեւի քառսներու առջեւ կը դանկի ինքզինքս : Մին գերեզմանն էր զոր անոնք ատաքինաղօր լիութեամբ մը լեցուցին, դրչի եւ գիտութեան եզրայրութեան

ՕՐ ՊՈՑԱՍԵՒԱՍԱՆ... (Չար էջ 2-էն)

շայ մը կայ: Իր այս նոր գիրքին մէջ, Գրիգորիս Եպիս. Պալաքեանցի «Հայ ծննդ, գրեթէ նոյնութեամբ, արտագրած է: Ասկի նահատակութեան մասին յօրինած լուած են: Ընդ «THE BURNING TIGRIS» գիրքին 215 թեան մասին անգլերէնով գրուած անիրաւ,

Armenians to a nearby creek, undressed for themselves. Then "they began to ...ms and legs and genitals, and ripping ty-three-year-old Daniel Varoujan tried ed the killers further; they not only ed the eyes of this great Armenian poet." among themselves, taking more than sewn into the clothing of Dr. Chilla. They paid off the police, and after the carriages."

ՐԳՄԱՆ ՈՒԹԻՒՆԸ

տրակը, մերկացուցին զանոնք որ անոնց ատուան գործողութեան: Քաշեցին իրենց րը, սրունքներն ու սեռային անդամները և Դանիէլ Վարուժանը փորձելով դիմադրիւնը հրահրեց: Չգոհացան անոր փորոսն մեծ բանաստեղծին աչքերը: Յետոյ, ոճաւարը: Աւելի քան 450 Օսմանեան ոսկերի Մադագանեանի հազուատներուն ծաւսին ու ճամբու դրին զանոնք:

ԱՆՅՈՐԴԻ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Տեղահանութեան եւ բարի արարներ) (Պոլսէն դէպի Եմէիոյի եւ Յանքու)՝

ՊԵՆԻԼ ՎԱՍՈՒԴԱՆԻ

ՏՈՒՔ. Ք. ՅԵՆՐԻԿՈՒՅԱՆԻ (ՈՒՆԱՎ): ԳՐԵՆՄԱՆԵՐԸ

Ներքեալ

ՔՈՒՆԱ Ս. ՔՈՐԻՆՈՒՄԻ

1926

Նրա յոր

ներ հինգ անմեղ ու անուշ մեծ անվատահաւածութիւն ու թեան: Ճի մը դէմ Սիւանկ կ'ըմատայիկեան իմաստունի (մը կը հնազանդի: զխաղաղամեծութիւն կ'ենթարվեր ծայր կային ըմ-

պատճէնի թարգմանութիւնը:

1. ...
I.A. 16. Juli 1910 ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
...
Weiten
...
BTK 97 2 211

ZU 7734-ՈՒՎ ՆՏԱՆԱԿՈՒԹԱՆ ԻՆ Ե- 7K 97 2 ԹՈՒՌՆԵԿԱՆ, ՍԻՒՆՆԵՐԻՆՆԵՐԻՆ՝ ՊՈՒՍՍ ԿԵՐԻՒՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻՆ՝ ԿԵՆՊՈՒՆԱՆՆԵՐԻՆ՝ ՏԻՒԿՆԵԿԱՆՆԵՐԻՆ՝ ՉԼԱՅԻՐԸ, ԹԱՐԱՐԱՆՆԵՐԻՆ՝
Տիկին APELL և իր աղջիկը, անոր զուտ սիրուն հետ 16 Մեյունիսի (1915) -ին Կերմանիս միկիցած: Սիրամատ թեան մէջ՝ Ջո իցերից Լոզան քաղաքը գային: Նկատելով, որ միջիւս այսօր հակառակը չէ լսուած, կ'երեւի, թէ ստանց զուտ սրութեան սահմանը անցած են:
15 Մեյունիսի (1915) -ին, Տիկին ժ. Ջիլիմիրեանին տղիկացուցի իր ամուսինը ճակատագրին մասին թրքական Ներքին նախարարութեան տուած լուրերը:
Տիկին ժ. Ջիլիմիրեան այս կացութեան ստեղծ ինդիցի, որ իր ամուսինը վրայէն զանուած [նահատակութիւն յետոյ] հետեւեալ առարկաները իրեն վերադարձուին:
1.- Ամուսնութեան մատանի մը, մէջի կողմը I. A. (JANNI APELL) 16 Մեյունիս 1910 փորագրուած:
2.- Ոսկի (CHEVALIER) մատանի մը զարդաքարով՝ վրան R.T. տուտերը (ROSE TCHILINGUIRIAN):
3.- Ջոյգ մը ոսկի թեւոց՝ վրան զմրուխտով:
4.- ՀՆՁՈՒՆ ԴԻԱՄ, ՆՈՒԱՉԱԿՈՒՆ, 10 (ՕՍՄԱՆԵԿԱՆ) ՈՍԿԻ:
5.- Մոխրագոյն, նորածնէ ճամբորդական պայուսակ մը (VAISE), Կերմանիսի ERFURT-ի գործարանի մը վաճառանքով:
Ասոցմէ զատ՝ բժշկական գործիքներ և տարրիկ առարկաներ խիւ հագուած մը, և ճամբորդական անկողին մը, եւ այլնի:
Այս առարկաներուն մէկը ցամկը [զԺրախտաբար թրքերէնով, 20 Մեյունիսի (1915) -ին Իսթանբուլ Պէյ Ճանալայի միջին յանձնիցի]:
Տիկին Աբելի և իր աղջկան Պոլիս ձգած ապրանքները պահուած են:
Ասէն առաջ Տիկին Աբելի-ին ինծի տուած միկանի ամանը՝ Պարոն SCHKORBEL-ին ղրկեցի:
Այս տեղեկութիւնները նամակով մը, Տիկին APELL-ի հասցէին ու զարկուած են - LAUSANNE SIGNAL VILLA MONT-TENDRE (SUISSE)

Dr. Pars Tuđlacı

**ERMENİ EDEBİYATINDAN
SEÇKİLER**

cem yayinevi

DOSTLUK YOLU

*Bir Halkın dil ve edebiyatını
bilmek, o halkı yakından
tanımının ve ona yakın
olmanın en etkin yoludur.
Dünya halkları arasında
dostluk duygularının
pekişmesi için de yöneticilerin
olumlu ve yapıcı icraatı
zorunludur.*

Pars TUĞLACI

©Pars Tuğlacı

Dizgi : CEM Yayınevi (Ayfer Gökcan)

Baskı : Başaran Matbaası
İstanbul, 1992

RUPEN SEVAG

—Çilingiryan—

(Silivri 15 Şubat 1885-26 Ağustos 1915)

Şair, yazar ve hekim Rupen Sevag, ilköğrenimini Silivri'deki Azkanazyan Okulu'nda, ortaöğrenimini Bahçecik'teki Amerikan okulunda (1901'e kadar), ve İstanbul'daki Berberyan Okulu'nda yaptı (1905). Lozan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi (1911). Lozan'daki hastahanelerden birinde çalıştı (1911-1914). 1915'te İstanbul'a döndü ve aynı yıl çıkan Tehcir Kanunu'nun uygulanışı sırasında sürüldüğü taşra yollarında hayatını kaybeden Ermeni aydınlarından biri oldu.

Sevag'ın ilk şiiri «Ayrılık Sözleri» MASİS dergisinde yayınlandı (1905). birçok eseri, zamanın çok okunan Ermenice MASİS, PÜZANTİON, VOS-DAN, AREVELYAN MAMUL, LUYS, SURHANTAG, KEĞUNİ, PAZ-MAVEB, ARAKADZ, VERADZINUNT, AMENUYN DARETSUYTSI, AMENUN DAREKİRKI vb. dergilerinde günlük bir biçimde kaldı. Sevag'ın yaratıcılığı, Ermeni Neoromantizmi diye nitelendirilen edebî yöne ilişkin olmakla birlikte, dünya görüşü, sanat anlayışı ve tarzı ile XX. yüzyılbaşındaki Batı Ermeni Edebiyat hareketinde kendine özgü bir yeri vardır. Onun eserlerinde daha çok sevgi, doğa, sosyal hayat, millî-yurtseverlik temaları işlenmiş olup, «Paranın Duası» (1907), «Kızıl Bayrak» (1909) şiirlerinde ve «Bu Bıçak» (1909), «Trubadurlar» (1910), «Sokak Süpürge» (1911), «İnsan Sevgisi» (1909) şiirlerinde, sosyal adaletsizlikler, şikâyet ve fevran (isyan) düşüncesi, büyük sanat gücüyle anlatılmıştır. Bunlar Batı Ermeni şiirinde, bu temayla üretilmiş en iyi ve özgün eserlerdendir. Sevag, temel demokratizmden yola çıkarak, burjuva toplumunun yaralarını açıkça ortaya çıkarmış, çalışan insanın (işçinin) toplumsal dramını ve fevranını (isyanını) dile getirmiş ve bu arada yoksun insanlığın serbest ve âdil dünya için iyi düşünüyüşünü okşamıştır.

DELİRİYORUM

*Beni dinlerken:
Diyenler olur.
Ve ben derim ki:
«Evet deliyim,
Neden olmayım?»*

* * *

*Delirdiğinden değil midir ki
İnsan ya sever, ya da nefret eder,
Odun cızırdar, delirdiğinden?
Delirmeyince olamaz zafer,
Ana doğuramaz, delirmeyince.
Ve nar tanesi öz kabuğunu
Yarp açamaz, delirmeyince.
Su da kaynamaz delirmeyince.
Ağaçlar hepten gökler boyunca serpiliyorsa
delirmektendir
Dünyamız, elbet, ara vermeden hep dönüyorsa.*

* * *

*Tohum, derinde, delirmeyince,
Ürün veremez,
Pençe, yerinde, delirmeyince,
Ele benzemez.*

* * *

*Ve kelimeler de olamaz türkül,
delirmeyince.*

* * *

Ah! ne olurdu, deli olaydım ben hep böylece...

Rupen Sevag

Երասմայր Անճառ

ՆՈՐԻՑ ՔԵՁ ՀԵՏ
ՄԱՐԴԸ ԱՓԻ ՄԷՁ
ԵՂԻՑԻ ԼՈՅՍ
ՄԱՄՈՒԼԻ ԷՋԵՐՈՎ

(ՀԱՏԸՆՏԻՐ)

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
1980

Հրատարակչություն
ՀԱՆԷՍԵԱՆ ԵՂԱՑՐՆԵՐՈՒ
ՇԻՐԱԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱՏԱՆ

ՊԵՂՐԱԿ

ԳԺՒՈՒՄ ԵՄ

Եւ ինձ լսելով՝
Կարող եմ ասել,
«Գժուե՛լ է, ի՛նչ է»:
Իսկ ես էլ կ'անեմ.
«Այո՛, գժուե՛լ եմ,
Ինչո՞ւ չգժուել»:

Իսկ գժուելով չե՛մ սիրում ու ատում:
Իսկ գժուելուց չե՛ փայտը փարճատում:
Առանց գժուելու՝ չկա՛յ շահած մարտ:
Առանց գժուելու՝ չե՛մ ծնի նոր մարդ:
Մինչեւ չգժուի՝ ջուրը չի՛ եռայ,
Կե՛ղեւ չի պատռի հատիկը նռան:
Ծառե՛քն եմ փքքում՝
Գժուա՛ծ եմ անշուշտ:
Երկի՛քն է պտտում՝
Գժուա՛ծ է անշուշտ...

Սերմերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Բե՛րք չեն դառնալու:
Թաթերը մինչեւ կարգին չգժուեն՝
Ձե՛նք չեն դառնալու:

Բառերն էլ մինչեւ կարգի՛ն չգժուեն՝
Ե՛րգ չեն դառնալու...

Ա՛յս, ուր էր թէ ես միշտ գի՛ծ լինէի...

**«Արարատ», 1, 2, 3 ապրիլ 1994
ՌՌԻԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈՐՈՒԹԵՆԷՆ
ՄՆԱՄ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ**

ԱՐԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

Պոլսոյ հայկական եւ թրքական շրջանակներուն մէջ շատ ծանօթ անձնաւորութիւն մ'եղող բանասէր, պատմագէտ, փրօֆ. Բարսեղ Թուղլանեան Պոլսոյ պատմական հայկական կեանքի եւ անձերու վերաբերեալ, թրքերէն եւ անգլերէն լեզուներով, շատ արժէքաւոր գիրքեր հրատարակած էր:

Վերջերս, Բասեղ Թուղլանեան լոյս ընծայեց, կրկին Պոլսոյ մէջ, եւ թրքերէն լեզուով՝ «Հայ գրականութեան հատընտիրներ», (Ermeni edebita tından seh kiler) անուանով, իր տեսակին մէջ եզակի եւ շատ հետաքրքրական anthologie մը: Այս ծաւալուն գիրքին մէջ, հայ գիրի եւ գրականութեան պատմութիւնը կը տրուի, եւ յատկապէս՝ պատմական հնագոյն շրջաններէն մինչեւ մեր օրերու հայ գրողներու կեանքը, գաղափարականը, գործերը եւ իրենց ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ՝ շատ յաջող թարգմանութեամբ:

Գիրքին մէջ ներկայացուող հայ բանաստեղծներէն մէկն է Ռուբէն Սեւակը: Մէկ էջի վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակի կեանքը, գործերը եւ մանաւանդ՝ գաղափարականը, շատ ճշգրիտ մեկնաբանութեամբ: Իսկ ասոր հետևող էջին վրայ տրուած է Ռուբէն Սեւակէ (որպէս թէ) բանաստեղծութիւն մը. բնական է՝ թրքերէնի թարգմանուած, իսկ բանաստեղծութեան անունը՝ «deliriyorum» - «Պիտի խենթանամ»:

Ընդամենը մէկ էջոց քերթուած մըն է ան, որուն վերջաւորութեան կայ բանաստեղծին անունը՝ «Ռուբէն Սեւակ»:

Ուշադրութեամբ կարդացինք բանաստեղծութիւնը եւ նկատեցինք, որ Ռուբէն Սեւակի այս բանաստեղծութիւնը մեզի ծանօթ էր: Թերեւս կը սխալինք կամ չենք յիշեր ըսելով՝ Ռուբէն Սեւակի

բոլոր գիրքերը պրպտեցինք: Արդի՞ւնքը՝ այս բանաստեղծութիւնը անոնցմէ ոչ մէկուն մէջ չի գտանք:

Այն ատեն Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնելով խնդիրը պարզեցինք իրեն ըսելով, որ Ռուբէն Սեւակի այս քերթուածը մեզի ծանօթ չէր. արդեօք ուրկե՞ր գտած էր ինք այս կտորը, եւ խնդրեցինք լուսաբանութիւն:

Բարսեղ Թուղլանեան մեզի այսպէս բացատրեց. «Հայրս, - ըսավ ան,- Թորոս Ազատեանին շատ մօտիկ բարեկամն էր: Անկէ շատ մը ձեռագիրներ առած էր, թերեւս անոնցմէ մէկն է», եւ անելցուց. «Ինծի շաբաթ մը ետք հեռաձայնեցէք. ես, մինչ այդ, կը պրպտեմ եւ ձեզի կը պատասխանեմ»:

Բարսեղ Թուղլանեանի այս խօսքը, մեր առջեւ մեծ յոյսի մը համբան բացաւ: Թորոս Ազատեանը ատենին. Պոլսոյ մէջ, նահատակ Ռուբէն Սեւակի ձեռագիրները հաւաքած էր: Եւ բարեբախտաբար, Թ. Ազատեան կտակ էր ըրած, որ իր մահէն ետք այս ձեռագիրները Հայաստան դրկուին, եւ իր մեծահոգի տիկինը, իր ամուսնոյն ցանկութիւնը կատարելու ջանքով, այդ բոլոր ձեռագիրները Հայաստան դրկած էր: Նշենք այստեղ, որ անոնց շնորհիւ է որ 1985ին, Հայաստանի մէջ, Ալեքսանդր Թոփչեան Ռուբէն Սեւակի ամբողջական գործերը կրցաւ հրատարակել:

Հարց մը, երկար ատեն, յուզեց մեզ ու չարչրկեց միտքը - արդեօք ք Թորոս Ազատեան, այս անտիպ ձեռագիրներէն մաս մը, Բարսեղ Թուղլանեանի հօրը տուած կրնար ըլլալ: Այս հարցումին տրուած դրական պատասխան մը իրաւունք պիտի տար մեզի յուսալու, որ Ռուբէն Սեւակէ ուրիշ եւ նոր գրութիւններ ալ կրնային գտնուիլ իր մօտ:

ԱՐԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Անձկալից շաբաթ մը անցուցինք: Այդ միջոցին, Ռուբէն Սեւակէ նոր անտիպներ գտնելու յոյսը անելի հրահրուեցաւ մեր մէջ:

Զե՞ որ քանի մը տարի առաջ, հրաշալի դիպուածով մը, տեղեկացած էինք թէ, Գանատա՝ Թորոնթօ քաղաքը բնակող Պետրոս Զոպեանի ընտանիքին մօտ Ռուբէն Սեւակէն երկու անտիպ ձեռագիր տետրակներ կը գտնուէին. եւ պատահած էր հրաշքի համագօր եղելութիւն մը - Ռուբէն Սեւակի երկու ձեռագիր անտիպ տետրակները Գօթ Տ'Ազիւրի «Ռուբէն Սեւակի յիշատակի տուն»ի մէջ ամ-

փոփոխեցան: Ասոր շնորհիւ է որ, կրկին Ալեքսանդր Թոփչեանի շանքերով, 1992ին Երեւանի մէջ, այս նոր անտիպներու գիրքը հրատարակուեցաւ:

Երբ շաբաթ մը ետք, կրկին Պոլիս՝ Բարսեղ Թուղլանեանին հեռաձայնեցինք, անոր տուած պատասխանը մեր այս յոյսի երազը փնացուց:

Բարսեղ Թուղլանեան ըսաւ մեզի. «Գրութիւնները տպագրելէ ետք, բոլորն ալ Հայաստան՝ թանգարան դրրկեցի. այդ պատճառաւ բան մը չկրցայ գտնել իմ մօտ»:

Հարցը մնաց առեղծուած մեզի համար: Մեր միտքը չարչրկողը սակայն, միշտ նույն հարցումն էր թէ՛ Ռուբէն Սեւակի այս «Պիտի խենթանամ» բանաստեղծութեան աղբիւրը ի՞նչ էր. ուրկէ՞ եկած էր ան:

Առեծուածը լուծուեցաւ ասկէ շաբաթ մը առաջ, Ա. Թոփչեանի շնորհիւ:

Առջի շաբաթ ժընեւ, հայրենի մտաւորականին հետ ժամադրուած էինք: Ինք Հայաստանէն եկած էր հոն, գուիցերիացիներու հրաւերով:

Տեսակցութեան ընթացքին յարգելի գրականագետին ցոյց տուինք Բարսեղ Թուղլանեանի գիրքը եւ յատկապէս՝ Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ մասը:

Նախ՝ Ռուբէն Սեւակի կեանքին, գործերուն եւ գաղափարականին մասին գրածը թրքերէնէ հայերէնի թարգմանեցինք. յետոյ ալ «Պիտի խենթանամ» անունը կրող բանաստեղծութիւնը բառացիօրէն սկսանք թարգմանել:

Բանաստեղծութեան ընթերցումը դեռ իր աւարտին չէր հասած, երբ Ա. Թոփչեան միջամտեց. «Նայեցէք,- ըսաւ,- հիմա այսպիսի նախադասութիւն մը պիտի գայ»: Եւ արտասանեց՝ «Եւ բառերն ալ առանց խենթանալու երգ չեն ըլլար»: Եվ, իրապէս ալ, այդպէս էր հետեւող նախադասութիւնը:

«Միրելի Զիլինկիրեան,- ըսաւ Ա. Թոփչեան.- այս բանաստեղծութիւնը Ռուբէն Սեւակինը չէ, այլ՝ Պարոյր Սեւակինն է: 1963ին Երեւան հրատարակուած Պարոյր Սեւակի «Մարդը արի մէջ» գիրքէն վերցուած բանաստեղծութիւն մըն է»:

Իրապէս ալ այդպէս էր: Պարոյր Սեւակին 1963ին Երեւան հրատարակուած «Մարդը արի մէջ» գիրքին 105րդ էջի վրայ գտնուող «Գժուում եմ», այսինքն՝ «Պիտի խենթանամ» քերթուածն էր այդ:

ԱՐԱՐ ԵՐՐՈՐԴ

Լա՞նք թե խնդանք:

Ո՛չ լանք, ո՛չ ալ խնդանք:

Տարիներ շարու հսկայական թվով Սեւակի գրչանունին, ոչ - բուն Սեւակի կողմէ գործածուելուն դեմ, բացատրեցինք ասոր անպատեհութիւնները եւ անկէ գալիք վնասները: Եւ այս վերջինը՝ Բարսեղ Թուղլանեանի Anthologie-ին մէջ կատարուած մեծ սխալը, մեր տեսակետը ապացուցանող մեծագոյն փաստն է:

Բայց Բարսեղ Թուղլանեան յանցաւոր չէ գործուած այս սխալին համար: Բարսեղ Թուղլանեան ինկած է այն ծուղակին մէջ գոր լարած է նուիրականութիւն մը մրտտելով՝ Պարոյր Ղազարեանին Սեւակ անունը տուած Ռուբէն Զարեանը, Սեւակ գրչանունի ըստեղծիչ ու բացարձակ սեփականատէրը եղող նահատակ բանաստեղծ Ռուբէն Սեւակին գրչանունը իւրացուցած, գայն գործածող Պարոյր Ղազարեանը դարձնելով (կամայ-ակամայ) մեղսակից:

Մեր այս մեղադրականէն վրդովողներ եղան անցեալին: Այսօր ալ կրնան դժգոհներ գտնուիլ: Անարդարօրէն սրդողածներուն հետեւեալը կ'ուզենք ըսել.

Անիրաւաբար Սեւակ գրչանունը իւրացուցած, երկրորդ եւ ոչ հարագատ Սեւակին գրական արժանիքին մասին բան մը չունինք ըսելիք: Արժանիք ու տաղանդ խնդրոյ առարկայ չեն այստեղ: Գրական շնորհի հարցը մեզ չի շահագրգռեր այս պարագային: Մեր նիւթը, մեր խնդիրը Ռուբէն Սեւակի ստեղծած գրչանունին ուրիշի մը կողմէ առանց իրաւունք ունենալու սեփականացուիլն է:

Ոչ միամիտ պէտք է ձեւանալ եւ ոչ ալ, սխալ ելակետէ մեկնելով, արժանապատուութեան հարց ստեղծել անտեղի կերպով: Իբր թէ արժէք մը ստուերոտելու միտո՞ւմ կայ մեր մօտ: Ամենեւին: Բայց կարելի՞ է հերքել, որ Սեւակ գրչանունը 1907ին, առաջին անգամ, Ռուբէն Սեւակը ստեղծած եւ գործածած է:

Մինչեւ 1907 թ. Սեւակ անունը ո՛չ իբրեւ հասարակ անուն, ո՛չ ալ որպէս յատուկ անուն հայ ժողովուրդէն ներս չէ գործածուած:

Պարոյր Ղազարեանի կողմէ Ռուբէն Սեւակի պատկանող գրչանունին գործածուած ըլլալը, առանց հետեւանքները հաշուելու, անպատասխանատու ընթացք մըն է, որ չ'արդարանար:

Ռուբէն Սեւակ «Բարիին, գեղեցիկին եւ նշմարիտին» հաւատացող սերունդին ներկայացուցիչն էր: Այս հաւատքով ապրեցաւ ան:

Այս հաւատքին պատճառաւ նահատակուեցաւ: Իրաւ գրողը, բանաստեղծը իր կեցուածքովն ու իր ըմբռնումովը, իր գործնական կեանքովը, անհատին տիպարովը օրինակ պէտք է ըլլայ ժողովուրդին:

Իրաւ բանաստեղծը, գրողը ժողովուրդին հայելին է: Ժողովուրդն ալ բանաստեղծին հայելին է ու պարտի ըլլալ, անոր ջամբած դաստիարակութեան, գաղափարականին արտայայտիչը: Ռուբէն Սեւակին ըսածին պէս՝ գրողը, բանաստեղծը իսկական ուղեղն է, առաջնորդն է ժողովուրդին:

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ
... ԵՒ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ԳՐՈՂԻ ՄԸ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆՑ ՇՓՈՒԹԵՆԷՆ
ՄՆԱՄ TRAGI-COMEDIE-Ի
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԱՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

Անհարազատ մտաւորական-առաջնորդներ ի՞նչ տեսակ ժողովուրդ մը պատրաստեցին: Անոնք եւ նմանները իրենց անպատասխանատու կենցաղով եւ արեւելումներով չէին կրնար տալ բարիին, գեղեցիկին եւ նշմարիտին հաւատքը ժողովուրդին:

Այդպիսիներուն ստեղծած ժողովուրդը բարին չարէն, իրականը սուտէն, արդարը անիրաւէն զանազանելու կարողութիւնը չունեցաւ:

Այս մասին շատ պատշաճ օրինակ մը տանք. յիշենք Խաչատուր Աբովեանի հրաշալի պատգամը: «Երբ ոռւս մը տեսնէք, խաչակնքեցէք»: Կամ՝ «Օրհնուի այն պահը երբ ոռւսին ոտքը հայկական հողին դպաւ»:

Մօտիկ անցեալի հայրենի մտաւորականութիւնը հայ ժողովուրդին չի հասկցուցին այս պատգամին կարեւորութիւնը: Մատի վրայ համրուող, իրենց կոչումին գիտակից մտաւորականները յարգելի են:

Հայ ժողովուրդը չի հասկցաւ որ Հայաստանի աշխարհագրական ու քաղաքական ներկայ պայմաններու մէջ, երէկ, այսօր եւ վաղը, մեր միակ նեցուկը եւ փրկարարը ոռւս ժողովուրդը կրնայ ըլլալ: Ընդհակառակը, Արեւմտեան պետութիւններու հաշույն գործողներու աշխատանքով հայ ժողովուրդին մէջ ստեղծուեցաւ ոռւսերուն

դեմ թշնամութիւն՝ «ոուսը մեզ կը հարստահարէ, մեր ունեցածը կ'առնէ...»:

Տեղին չէ՞ ըսելը. «Նդրայր, քու «քարերու երկիր»դ ինչ ուներ որ ոուսերը գայն պիտի գողնային: Որքան ալ շինարար ու տաղանդաւոր եղած ըլլաս դուն»:

Քիչ մը հաշուել գիտցողը տեղեակ է որ, «քարերու երկիր» Հայաստանը իր այդ կացութեան մէջ, իր բնակչութեան միայն մէկ փոքր տոկոսը կրնար կշտացնել:

1920էն ի վեր, եւ մինչեւ այսօր ով տուաւ եւ կու տայ այդ մնացեալը: Ամերիկացի՞ն, անգլիացի՞ն, ֆրանսացի՞ն: Ի՞նչ խաբկանք: Ասոնք թուրքին զինակիցները չե՞ն:

Ռուս ժողովուրդը մինչեւ իսկ իր հացէն կտրեց ու հայերուն տուաւ. չմոռնանք այս մէկն ալ: Ինքն ալ իր հաշիւներն ուներ: Գուցէ: Բայց, այսպէս ըլլալով հանդերձ, մեր ըսածը իրականութիւն ըլլալէ չի դադրիր: Անոնք որ տարիներով Հայաստանի մէջ անպարկեշտ միջոցներով հարստութիւն դիզեցին, ամէնէն շատ ոուսերուն դեմ լեզու երկարողները եղան: Չարաշահութեամբ հարստութիւն դիզածներ լեցուցին Քալիֆորնիոյ քաղաքները եւ իրենց պատճառաւ Քալիֆորնիոյ սիւրբերմարշէներուն դռներուն վրայ ինչե՛ր գրուեցան «... եւ հայեր հոս չեն կրնար մտնել»: Այս ըսել չէ անշուշտ, որ ամէն արտագաղթող այպանելի է:

Հայ ժողովուրդէն շատեր հաւատացին Միւնիխէն հայկական պետութեան վրայ թոյն ժայթքեցնող այսպէս կոչուած «Ազատութեան ռատիօ»ներու ծառայութեան լծուածներու քարոզչութեան:

Եվ Միւնիխի ռատիօն նորեկ վարորդ Պարոյր Ղազարեանի արկածով մահը վերածեց ոուսերուն կողմէ սարքուած դաւի, երբ բոլոր խղճամիտ հայերը գիտէին անոր ցաւալի արկածի մը հետեւանք ըլլալը:

Հայ ժողովուրդէն զանգուածներ հաւատացին Միւնիխի վարձկաններուն ոուսատեաց վերագրումին, որովհետեւ ժողովուրդը իր ուղեղին մէջ չունէր նշմարիտը՝ սնուէն, գողը՝ պարկեշտէն, բարեկամը՝ թշնամիէն զանազանելու կարողութիւնը:

* * *

Յիշենք Ռուբէն Սեւակի նահատակուելէ առաջ ընկերներուն տուած պատգամը,

Թրքանալը նուստանալ է:

Մենք պիտի պահենք մեր հայութիւնը:

Մենք օրինակ պիտի ըլլանք հայ ժողովուրդին:

Մենք պիտի մեռնինք որ Հայ ժողովուրդը ապրի:

Իցի՛ւ, թէ Պարոյր Ղազարեան ունենար քաջութիւնը, մերժելու Ռուբէն Զարեանի իրեն տուած, նահատակի մը գրչանունը եղող «Սեւակ» անունը: Այս մէկը կրնար ըլլալ մեծագոյն ազդակը հայ ժողովուրդին համար, արդարը եւ անիրաւը, բարին ու չարը, բարեկամը եւ թշնամին նանչնալու նամբուն մէջ, եւ մեր ժողովուրդը կրնար այսօրուան կացութեան չմատնուիլ:

* * *

Եւ հիմա՝ նոր լուր մը: Կը լսենք որ Հայաստանի պետութիւնը, յառաջիկայ օրերուն, նոր օրէնք մը պիտի ընդունի: Այս օրէնքով Հայաստանի մէջ, իւրաքանչիւր գրչանուն իր տիրոջ սեփականութիւնը պիտի ըլլայ: Գրողը բացարձակ տէրը պիտի ըլլայ իր գրչանունին: Եւ ոչ մէկը պիտի չկարենայ գործածել գրողի մը գրչանունը՝ անիրաւաբար:

Այսինքն նոր Պարոյր Ղազարեան մը պիտի չկրնայ գործածել, նոր Ռուբէն Սեւակի մը պատկանող գրչանունը:

Աւա՛ղ, որ նոր օրէնքը յետադարձ ազդեցութիւն չի կրնար ունենալ:

* * *

Ռուբէն Սեւակ նահատակուեցաւ 26 օգոստոս, 1915ին, թուրք մարդասպաններու կողմէ, որովհետեւ ան մերժեց անուն փոխելով թրքանալու անոնց առաջարկը: Բայց հայեր, պիտի շարունակեն ամէն օր նահատակել Ռուբէն Սեւակը, փոխելով անոր անունը կամ ստեղծելով անուններու եւ քերթուածներու շփոթ. նորագոյն եւ ամենէն շառաչուն օրինակը Բ. Թուղլանեանի գիրքն է:

14 Մարտ 1994

«Արարատ», 20, 21 ապրիլ 1994

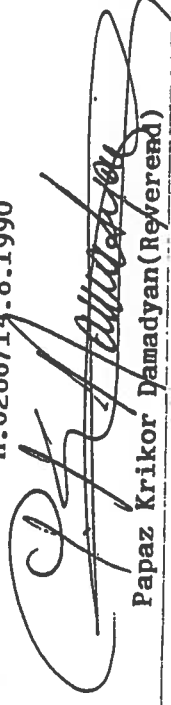
ԳԱՅՆ ՍԻՒՐ ՄԷՐ

Յուզումներ շրջանակներ

Adı - Soyadı - Name _____ Levon ÇILINGIRYAN.
Babası - Father _____ Rupen Hovhannes ÇILINGIRYAN.
Anası - Mother _____ Janni Frans APEL.
Doğum İrh. yeri _____ İstanbul: 19.6.1913.
Birthdate - Place _____
Vaftiz tarihi _____ 19.6.1915.
Date of Baptism _____
Vaftiz yeri _____ Surp Lusavoriç Ermeni Kilisesi, Pangaltı, İstanbul.
Place of Baptism _____
Vaftizci - Baptist _____ Papaz Sabak Papazyan (Rev.)
Sağdıç - Sponsor _____ Rev. Gomidas Kevorkyan.
Patrikhane Kayıt No _____
Patriarchate Registration No _____
Kilise Kayıt No _____ H. 6286
Church Registration No _____ 263/197

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi öç ve adellerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.
This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

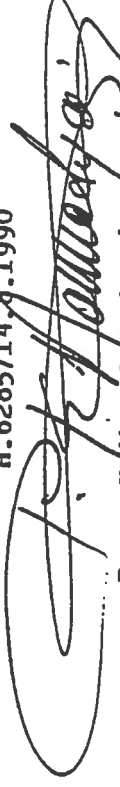
H. 6286/14. 8.1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)

Adı - Soyadı - Name Samiram ÇİLİNGİRİYAN
Babası - Father Rupen Hovhannes ÇİLİNGİRİYAN
Anası - Mother Janni Frans
Doğum İrh. yeri 27.6.1914 Istanbul
Birthdate - Place
Vaftiz tarihi 19.6.1915
Date of Baptism
Vaftiz yeri Surp Lusavoric Ermeni Kilisesi, Pangaltı, Istanbul.
Place of Baptism
Vaftizci - Baptist Papaz Sabak Papazyan (Rev.)
Sağdır - Sponsor Osgan MARDİKYAN
Patrikhane Kayıt No
Patriarchate Registration No H.6285
Kilise Kayıt No
Church Registration No 263/196

*Yukarıda kimliği yazılı şahsın Ermeni Kilisesi öç ve edellerine göre
vaftiz edilerek Ermeni Cemaati mensubu olduğunu gösterir Vaftiz Belgesidir.
This is to certify that the above - identified person is a baptized
member of the Armenian Church and Community.*

H.6285/14.9.1990

Papaz Krikor Damadyan (Reverend)

Divan Başkanı
Chancellor

ՅՈՎ ՆԱՆՆԵՍ ՉԻԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՍՈՒՏԵՐԷ ԵՒ ՄԻԱՆԵՐԷ ԱԶԱՏՈՒԱԾ
ՌՈՒԲԷՆ ՄԵՒԱԿԻ
ՆԵՐՈՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ
ԵՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆԻ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ - 2012

**ԿԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԵՆՔ՝ ՌՈՒՐԷՆ ՍԵՒԱԿԻ ԿՆՈՋ՝ ԺԱՆՆԻ ՍԵ-
ԻԱԿԻՆ 27 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1915-ԻՆ ԼՈՋԱՆԷՆ ՊՈԼԻՄ ԳԵՐՄԱ-
ՆԱԿԱՆ ԳԵՍՊԱՆԱՏԱՆ ՈՒՂԱՐԿԱՄ ՄԷՎ ՆԱՄԱԿԸ, ՈՐՈՒՆ
ՄԷՋ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԲ ՊԱՏԱՍԻԱՆԱ-
ՏՈՒ՝ ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆԵՐԸ ԿՊԱՄՐԱՍՏԱՆԷ**

1985-թ. ներքին ի վեր մեր գրութիւններուն հետեւողները նկատած են թերեւս, որ 1915-ի Հայկական ցեղասպանութեան մէջ իբր պատասխատու ամբաստանած ենք թուրքերուն չափ և նոյնիսկ թուրքերէն ալ աւելի՝ գերմանացիները

1985-ին հրատարակուած մեր «Ռուրէն Սեւակ և փրցուելիք ուղեղներ» գիրքին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով հրապարակեցինք մեծ հայասեր կարծուած Johannes Lepsius-ի գերմանական վաւերաթուղթերու գիրքէն հատուածներ, որոնց մէջ Johannes Lepsius, Ռուրէն Սեւակին կնոջ Ժաննի Սեւակին և անոր մօր՝ Մարի Արէլին Հայկական ցեղասպանութեան իբր պատասխանատու գերմանացիները ամբաստանող մասերը չէին հրատարակուած:

1919-թ. ին, Պերլինի մէջ լոյս տեսած Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքը շատ մը հայ մտաւորականներու ծանօթ էր: Բայց ոչ մէկ հայ գրող, 1919-էն մինչեւ 1985-թ. ը Լեփսիուս-ի գիրքին մէջ գտնուող Ռուրէն Սեւակի վերաբերեալ վաւերաթուղթերու մասին արտայայտուած էր:

Հակառակ որ Ժ. Լեփսիուս-ի այս գիրքին մէջ, Ռուրէն Սեւակ 1915-ի Եղեռնի նահատակ *միակ բանաստեղծն էր*, որուն նահատակութեան մասին [անկատար ըլլալով հանդերձ] շատ կարեւոր վաւերագրեր կային:

Աւելին՝ Լեփսիուս-ի վաւերագրերու այս գիրքը՝ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուած էր: Եւ մենք, ապշութեամբ նկատեցինք, որ այս

թարգմանութեան մէջ, Ռուբէն Սեւակի մասին վաւերագրերը չէին հրատարակուած:

Այստեղ կրկին պիտի ըսենք՝ թէ Ռուբէն Սեւակ, մանաւանդ դաշնակցականներուն կողմէ գիտակցաբար անտեսուեցաւ, և նպատակաւոր, մոռացութեան ենթարկուեցաւ, և Ռուբէն Սեւակի դիւցազնական և զարհուրելի կեանքի պատմութիւնը, քողարկուեցաւ:

* * *

Այստեղ կը հրապարակենք բացառիկ փաստաթուղթ մը:

Այս փաստաթուղթին մէջ Ռուբէն Սեւակին կիներ՝ Ժաննի Սեւակ, որ ձեռագրով կ'ամբաստանէ գերմանացիները, իբր պատասխանատու Հայկական ցեղասպանութեան:

Այս գրութիւնը, Ժաննի Սեւակին Լոզանէն 27 Հոկտեմբեր 1915-ին, Պոլիս՝ Գերմանական դեսպանատուն ուղարկած մէկ նամակն է:

Ժաննի Սեւակ, Պոլսոյ մէջ, Գերմանական դեսպանատունէն իր ամուսինին նահատակութեան լուրին տեղեկանալէ յետոյ, 16 Սեպտեմբեր 1915-ին, Պոլսէն կը մեկնի իր երկու զաւակներուն և մօրը հետ, դէպի Ջուիցերիա:

Նւ Ժաննի Սեւակ, Լոզան հասնելէ միջոց մը ետք, ամուսինին ցաւը սրտին մէջ ըլլալով, այս անգամ նամակով մը կը դիմէ Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատունը, որ գերմանացիները գոնէ ազատեն մնացեալ հայերը, թրքական բարբարոսութենէն:

Ժաննի Սեւակին այս նամակը՝ վեհանձնութեան և բարեսրտութեան բացառիկ մէկ արտայայտութիւնն է:

Ժաննի Սեւակին ձեռագիր նամակին պատենը [ուղղուած Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատուն] մեզի նուիրեց փրօֆ. Վահագն Տատրեանը 5-10-1992-ին: Ջայն, իր պրպտումներուն շնորհիւ, գտած էր այն ատենուան Գերմանիոյ մայրաքաղաքը եղող Բոնն-ի պետական արխիւներուն մէջ:

Այստեղ, կրկին մեր խոր երախտագիտութիւնը կը յայտնենք փրօֆ. Վահագն Տատրեանին:

Կը հրապարակենք նախ այս գերմաներէն նամակին հայերէն
թարգմանութիւնը

Կայսերական Գերմանիոյ Դեսպանութիւն Ի Կոստանդնուպոլիս

Թոյլ տուէք համակ նուիրումով ներկայացնել հետեւեալ խնդրանքը

Թրքական պաշտօնէութեան մօտ ամենազոյս կերպով նորէն միջամտե-
լով, ի սէր Աստուծոյ, ապացուցէք այս սարսափելի զրպարտութիւնները:
Վճռական հրամանով մը ազատեցէք, ինչ որ կարելի է փրկել: Անմեղ կանանց,
երեխաներու, հիւանդներու եւ ծերերու արիւնը, որ մինչեւ երկինք կը պողայ,
Գերմանիոյ վրայ նզովք, Գերմանիոյ վրայ անէծք կրնայ բերել, եթէ չ'ընէ այն
ամենը, ինչ որ կը գտնուի իր երկաթեայ ուժերուն ներքոյ:

Ամենախորին յարգանքով,
Կը ստորագրեմ բոլորանուէր՝

Լօզան, 27 Հոկտեմբեր 1915

Հելեն Զիլինկիրեան, ծնեալ Ապելլ

Լոզանի մէջ, Ժաննի Սեւակին հոգեկան չարչարանքը՝ կրկնակի
էր: Ան կը տառապէր, Ռուրէն Սեւակի նահատակութեամբ: Եւ ան
կ'ողբար իր ամուսինին կորուստը:

Բայց, նոյն ատեն, իր սրտին մէջ ունէր այն զարհուրելի
մղձաւանջը, որ Ռուրէն Սեւակի նահատակութեան և հայ ազգին
ցեղասպանութեան ենթարկուելուն պատասխանատուները՝ գերմա-
նացիներն էին, այսինքն՝ իր ցեղակիցները, իր արիւնը կրող իր
եղբայր ազգակիցները:

Եւ Ժաննի Սեւակ չէր ուզեր հաւատալ այս սարսափելի
իրականութեան:

Թեեւ, Պոլսոյ մէջ, իր ապրած վերջին տառապալից օրերուն,
Պոլսոյ գերման իշխանաւորներուն իր ամուսինը փրկելու համար
որեւէ ազոյս միջամտութիւն չկատարելը տեսնելով, հասկցած էր
իրականութիւնը:

Բայց արդեօ՞ք... միշտ հարցական մը կար իր մէջ:

Իբր գերմանացի իր մէջ ունեցած այս յանցապարտի զգացումը, տեւական կը չարչարէր զինքը:

Այդ պատճառով, այս հոգեկան ընդվզումով գրեց Պոլիս, իր ազգակիցներուն, Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատան որ ապացուցանեն, եթէ կրնան, թէ սուտ է, սարսափելի գրպարտութիւն այն ամբաստանութիւնը, որ հայ ազգին ցեղասպանութեան պատասխանատուները գերմանացիներն են:

Եւ «գրպարտութեան» սուտ, անհիմն ըլլալուն ապացոյց - հաստատումին սպասելով հանդերձ, իր այս նամակով կը խնդրէր նաև, Պոլսոյ գերմանական իշխանաւորներէն, որ գոնէ հրամանով մը

- 9. Nov. 1915 10¹² 179
9701

An die Kaiserlich Deutsche Botschaft in Konstantinopel.

Folgende Bitte habe ich mir ganz ergebenst vorzutragen:

Bewahren Sie am Güt. Willen durch nachmüßigen allerhöchsten
Einschreiten bei der türkischen Behörde, die Verantwortlichkeit dieser
furchtbaren Anschuldigung. Können Sie durch definitiven Befehl,
was noch zu retten ist. Das Blut der Unschuldigen, Frauen, Kinder,
Kranke und Greise schreit zum Himmel, das Deutschland mit
einer Flut treffen könnte, wenn es nicht alles tut was in
seinen irdenen Kräften steht.

In tiefster Ehrfurcht
zu dem ganz ergebenst

Helene Schillingman geb. Quell.

Lausanne den 27. Oktober 1915. BTK97 2

փրկեն մնացեալ հայերը, ուր «անմեղ կիներուն, երախաներուն, հիւանդներուն եւ ծերերուն արիւնը՝ երկինք կը բարձրանայ»:

Եւ կրնային ընել գերմանացիները՝ այս ամենակենսական մարդկային միջամտութիւնը, երբ 1915-ին, Գերմանիոյ «Երկաթեայ ուժը» ամենագօր իշխանաւորն էր Թուրքիոյ մէջ:

Եւ ժաննի Սեւակ մարգարեական նախատեսութեամբ մը զգուշացուց գերմանացիները՝

Եթէ, ձեր ունեցած երկաթեայ ուժով [Թուրքիոյ մէջ 1915-ին, գերմանացիներն էին այդ երկրին տերն ու տիրականը] չփրկէք մնացեալ հայերը, անոնք անէծք պիտի տեղացնեն ձեր գլխուն:

Եւ 1939-էն սկսեալ մինչեւ այսօր, Գերմանիան ենթարկուած է ժաննի Սեւակի նախատեսած անէծքին: Այսօր Գերմանիան, ամէն օր, կ'ապրի «հոլոքոսթ» ըսուած մըղձաւանջը:

* * *

Եւ գերմանացիներու «Երկաթեայ ուժը», որեւէ բան չըրաւ ազատելու համար հայերը:

Ընդհակառակը:

Գերմանացիները, մինչեւ 1918-ը թիկունք կանգնեցան հայերուն դէմ կատարուած թրքական բարբարոսութիւններուն:

Եւ Արեւմտահայաստանը «Գողգոթա»յի մը վերածուեցաւ:

Հայաստանը պիտի ոչնչացուէր, որ անոր տեղը գօրաւոր և միակտուր Թուրքիա մը ստեղծուի:

Այսպիսի Թուրքիա մը անհրաժեշտ էր իրենց

* * *

Ժաննի Սեւակ տեսաւ և շատ լաւ հասկցաւ կատարուած սադրանքները:

Հեռացաւ գերմանացիներէն և Գերմանիայէն:

Եւ մինչեւ վերջին շունչը Ֆրանսա ապրեցաւ՝ իբր հայ: Եւ մանաւանդ՝ գերմանական անցագիրը նետեց և նախընտրեց իր ամուսնին՝ Ռուբէն Սեւակին պատկանած «ազգ»ին հպատակութեամբ ապրիլ: